

*Teories i pràctiques sobre la integració i la
interculturalitat en relació a la immigració*

**Projecte realitzat per Intercultura, Centre pel Diàleg Intercultural de Catalunya
amb el suport de la Fundació Jaume Bofill (2000-2003)**

INDEX

I. INTRODUCCIÓ	1
I.1. Històrica	1
I.2. Objectius de la recerca	2
I.2.1. Objectiu general	2
I.2.2. Objectius específics	2
I.3. Metodologia de treball	3
I.4. Presentació de les activitats de la investigació	4
I.4.1. Descripció	4
I.4.2. Classificació dels autors, les persones entrevistades i els participants a l'aula de diàleg intercultural	5
I.5. Estructura	6
II. SINOPSI DELS RESULTATS DE LES ACTIVITATS	6
II.1. Integració	6
II.1.1. Concepcions més corrents del concepte "integració"	6
II.1.2. Què cal entendre per "integració"?	8
II.1.3. Necessitat de polítiques de integració	20
II.1.4. Actors	22
II.1.5. Indicadors de integració	25
II.1.6. Obstacles a la integració	27
II.1.7. Estratègies per a la integració	30

II.2. INTERCULTURALITAT	31
II.2.1. Què és la interculturalitat	31
II.2.2. Problemes	34
II.2.3. Interculturalitat i Integració	35
II.2.4. Interculturalitat, Identitat i Valors	35
II.2.5. Educació i Interculturalitat	37
II.2.6. Interculturalitat a Catalunya: aportacions i experiències personals	38
II.3. CULTURA I IDENTITAT	39
II.3.1. Observacions preliminars	39
II.3.2. Cultura	40
II.3.3. Identitat	41
II.3.3.1. Rellevància	41
II.3.3.2. Tipus	41
II.3.3.3. Identitat ètnica	41
II.3.3.3.1. Definicions	41
II.3.3.3.2. Identitat ètnica: unes característiques	42
II.3.3.3.2.1. Dinamisme	42
II.3.3.3.2.2. Multiformalitat	43
II.3.3.3.3. La interculturalitat: una amenaça per la identitat catalana?	44

III. CRÍTQUES I RECOMANACIONS	46
III.1. Integració: a l'escolta dels immigrants	46
III.2. Integració, interculturalitat: a l'escolta del català del carrer	47
III.3. Nous discursos polítics de integració	48
III.3.1. Imprecisions	48
III.3.2. Contradiccions	50
III.3.3. Condicions per nous discursos polítics de integració	52
III.4. Integració: Igualtat i Igualització	54
 BIBLIOGRAFIA	 55
Llista de les persones entrevistades i els participants a l'Aula de diàleg Intercultural	64

I. INTRODUCCIÓ

I.1. HISTÒRICA

L'inici del segle XXI a Catalunya ha estat marcat de manera profunda pel debat que s'ha generat a l'entorn de la dita "problemàtica de la immigració no comunitària", especialment en el que fa referència a la seva integració en el si de la societat catalana. Algunes declaracions advertint del perill que aquesta immigració comporta per a la supervivència de la nació i/o identitat catalanes han comportat un seguit de declaracions, articles i reflexions sobre quina ha de ser la integració dels immigrants a la societat i/o cultura catalana.

Ara bé, en aquest encreuament de declaracions i d'articles hom hi troba a manca, ja no propostes clares, sinó fins i tot definicions sobre què s'entén per integració. Quasi tothom afirma que els problemes se solucionaran amb la integració dels immigrants a la societat catalana, però gairebé ningú es pren la molèstia de clarificar què entén per integració.

Paral·lelament també s'ha afirmat, encara que amb menys intensitat, la necessitat de caminar cap a un model intercultural, contraposant-lo a un suposat model multicultural, sense especificar ni definir amb prou claredat, el que hom entén per "model intercultural".

Per tal d'aportar un element clarificador a aquest debat de país, Intercultura, Associació Unesco pel Diàleg Intercultural de Catalunya ha realitzat un estudi a l'entorn de "Teories i pràctiques sobre integració i interculturalitat en relació a la immigració", projecte que ha rebut el suport de la Fundació Jaume Bofill.

Ha estat una experiència molt enriquidora per a l'equip de recerca, per això volem agrair de tot cor la confiança mostrada per la Fundació Jaume Bofill i la dedicació de les persones que van acceptar de participar-hi amb els seus coneixements, i que han

contribuït en gran mesura a donar cos a aquest projecte. Com tots els treballs d'aquestes característiques, el que ara presentem és el punt de partença d'un camí de coneixement (i d'autoconeixement) que és una de les raons de ser de la nostra entitat.

I.2. OBJECTIUS DE LA RECERCA

I.2.1. Objectiu general

L'objectiu general d'aquest projecte de recerca és el de contribuir a la formulació i articulació del que podríem anomenar "model de polítiques d'integració" que hauria de ser el marc d'accions i programes que es posin en marxa en els propers anys.

I.2.2. Objectius específics

Per tal de poder atènyer l'objectiu general assenyalat, la recerca va proposar-se els següents objectius específics:

- Recollir, analitzar i contrastar diferents nocions d'integració;
- Recollir, analitzar i contrastar diferents propostes de la noció d'interculturalitat;

En ambdós casos es van tenir en compte:

a) Diferents àmbits socioprofessionals i intel·lectuals:

- administracions públiques;
- associacions que treballen en el camp d'atenció de la immigració no comunitària;
- acadèmics de diverses disciplines: antropòlegs, juristes, sociòlegs, etc.;
- associacions d'immigrats no comunitaris.

b) Diferents àmbits geogràfics i culturals:

- Catalunya;
- Estat espanyol;
- Països Europeus;

- Nord-amèrica;
- Llatinoamèrica
- Societats africanes;
- Societats asiàtiques.

El resultat final d'aquest projecte de recerca és la redacció d'un informe exhaustiu sobre la integració i la interculturalitat en relació a la immigració que serveixi per a enriquir i alimentar el debat i el treball d'articulació d'un model català d'integració i interculturalitat en relació a la immigració.

I.3. METODOLOGIA DE TREBALL

Per tal de dur a terme aquest treball hom ha previst de combinar dues línies de treball que considerem complementàries: acadèmica-teòrica i participativa.

-Acadèmica-teòrica

Entenem per línia *acadèmica-teòrica* aquella destinada a estudiar de manera contrastada els documents en els que es proposen definicions i concrecions de les nocions d'integració i interculturalitat. Aquests documents, tal i com ja hem mencionat més amunt, són d'una gran diversitat de procedències, el que en si mateix garanteix una pluralitat que permetrà una contrastació prou àmplia de visions i concepcions, del tot necessària per bastir una proposta rica i sòlida per a Catalunya.

-Participativa

Tot i que la línia acadèmica teòrica és fonamental, és insuficient, ja que precisa de ser completada per una línia més participativa, més sensible als aspectes qualitatius, i que comporta el diàleg amb persones diversament implicades en el camp de la immigració. Aquesta línia va concretar-se en dues activitats:

- a) Aula de diàleg intercultural;
- b) Entrevistes amb diferents organismes i associacions.

Per tal de copsar l'opinió de persones directament implicades en el camp de la immigració i la seva acollida, ha estat previst d'entrevistar persones i associacions de dos tipus:

- Organismes de suport (legal, assistencial, etc.) als immigrants;
- Associacions d'immigrats

I.4. PRESENTACIÓ DE LES ACTIVITATS DE LA INVESTIGACIÓ

I.4.1. Descripció

La investigació va comprendre tres activitats diferents:

1) Estudi de documents escrits: vam realitzar la lectura, la síntesi i l'avaluació d'un total de 119 documents consagrats a la immigració, la integració, la identitat i la interculturalitat a Espanya, en general, i a Catalunya en particular. Els documents examinats són disponibles en els fons documentals de les següents institucions o biblioteques: Fundació Jaume Bofill (biblioteca i arxiu), la xarxa de les biblioteques universitàries reunides al Catàleg Col·lectiu de les Universitats de Catalunya (CCUC), Fundació CIDOB, Migra-Studium i Intercultura, Centre pel Diàleg Intercultural de Catalunya.

La relació completa dels documents consultats es troba al final del present informe.

2) Entrevistes a actors socials i polítics: vam realitzar entrevistes a nou persones vivint a Catalunya i originaris de sis països diferents. Es tractaven de Dolores Juliano (Argentina), Joaquín Beltran (Espanya), Lluís Recolons (Catalunya), Miquel Àngel Essomba (Catalunya), Elisabet Uribe (Colòmbia), Xavier Alonso (Catalunya), Sean

Golden (Irlanda), Saoka Kingolo (República Democrática del Congo), Montse Roig (Catalunya).

3) Organització d'una Aula de diàleg intercultural: vam realitzar cinc sessions d'intercanvis interculturals entre catorze persones procedents de nou països diferents. Es tractaven de les persones següents: Xavier Alonso (Catalunya), Jesús Artiola (Catalunya), Jean-Bosco Botsho (República Democrática del Congo), Rafa Crespo (Catalunya), Marc Dueñas (Catalunya), Saloua El Gharbi (Marroc), Aurora Mazariegos (Espanya), Agustí Nicolau Coll (Catalunya), Rokhsana Quamper (Pakistan), Adela Ros (Catalunya), Dionilda Segarra (Perú), Onno Seroo (Països Baixos), Isabel Uribe (Colombià), Xia Hang (Xina).

I.4.2. Classificació dels autors llegits, les persones entrevistades i els participants a l'aula de diàleg intercultural

Els autors llegits (després d'això **"autors"**), les persones entrevistades (després d'això **"interlocutors"**) i els participants a l'aula de diàleg intercultural (després d'això **"participants"**) que ens van aportar les informacions durant la investigació poden ser classificades en les 8 categories següents:

- Polítics;
- Oficials (Govern Central, Administracions nacionals, Comunitats autonòmiques [en particular la Generalitat de Catalunya], Ajuntaments, Parlaments [en particular *Parlament de Catalunya*]);
- Institucions de la societat civil (per exemple Caritas, les Esglésies i altres institucions religioses);
- Acadèmics;
- Experts;
- Associacions (en particular les associacions d'immigrats), Fundacions;
- Sindicats;
- Immigrats.

I.5. ESTRUCTURA

En les línies següents presentarem:

- els resultats de les activitats;
- una sèrie de crítiques relatives a les concepcions i idees trobades durant la recerca;
- la bibliografia dels documents llegits (primera activitat).

II. SINOPSI DELS RESULTATS DE LES ACTIVITATS

Les aportacions teòriques de les tres activitats esmentades poden ser resumides al voltant de quatre temes: 1º la integració; 2º la interculturalitat; 3º la cultura; 4º la identitat. Reunirem aquests dos últims que presentarem aquí en la tercera secció.

II. 1. INTEGRACIÓ

II.1.1. Concepcions més corrents del concepte “integració”

Com està generalment concebut el concepte “integració”? Molts autors, interlocutors i participants van intentar oferir un anàlisi de com sovint els polítics, els analistes i l’home del carrer entenen el concepte “integració”.

Les diverses respostes a la qüestió anterior que vam llegir o escoltar podrien ser reagrupades en els quatre blocs esquemàtics següents:

- **Ús discriminatori del concepte “integració”:** el terme “integració” s'utilitza sovint de manera pejorativa perquè concerneix només els estrangers que venen dels països empobrits o que són pobres. Les persones que venen de països rics o que són rics no necessiten la “integració”. No són “immigrants”; són “estrangers” o “turistes”

(Seroo, Golden) que hom considera com a portadors de valors, de costums idèntics als de la societat acollidora.

- **Confusió del concepte “integració”:** el concepte “integració” *“se utiliza con muchos significados”* (Pajares, 2001, 7), *“és un concepte que encara no està gaire ben definit i que cal sotmetre a un intens debat tant a la societat general com en l'àmbit més concret de l'educació”* (Beltrán, Sáiz, 2001, 118), La paraula “integració” genera una *“confusió”* (Fisas, 2001, 7) deguda al fet que els sentits de la mateixa paraula són diversos (fins i tot contradictoris) i varien segons les persones (Beltrán, Kingolo, Essomba).

“Paradoxalment, escriu F. Carbonell i Paris, tant aquesta paraula com la seva antinòmia més utilitzada, marginació, són dos termes, especialment el primer, que trobem utilitzats de manera equívoca i a vegades fins i tot contradictòria, a causa de l'absència o el desconeixement de marcs teòrics de referència sòlidament consolidats, en l'ampli terreny que cobreixen les diferents ciències socials. La imprecisió generalitzada i el poc rigor en la delimitació del contingut semàntic d'aquest terme permet que, impunement, s'utilitzi com a definitori de l'objectiu final que es vol aconseguir des de polítiques i actuacions educatives i socials, diametralment oposades tant pel que fa als seus plantejaments, com a les seves metodologies i prioritats.” (Carbonell i Paris, 1998, 206).

- **Identificació de la “integració” a l’ “assimilació” o l’ “aculturació”:** segons molts autors, interlocutors i participants, la integració està habitualment vista com un procés de homogeneïtzació que ha de realitzar-se a través de l'assimilació, l'absorció dels immigrants per part de la cultura majoritària local (Diao, 2003, 1; Pumares, 1996, 204; Beltrán). Entesa d'aquesta manera la integració constitueix una operació **a sentit únic**: són els immigrants que porten la responsabilitat dels esforços de la integració mentre que la societat receptora està dispensada dels mateixos esforços. P. Pumares nota que *“[...] el español medio entiende por ello (integración) un concepto que se parece más al de asimilación, es decir, al de que los inmigrantes se adhieran a nuestras costumbres. Indudablemente, el hincapié que se ha hecho recientemente en el respeto a la cultura de cada pueblo, ha hecho que la opinión pública calibre un poco esta nueva*

variable, pero sin saber demasiado bien cómo encajarla dentro de su esquema tradicional, y esto da lugar a contradicciones del tipo de que se venga a decir que mantengan su cultura, siempre que no hagan cosas "extrañas" (lo que viene a ser que se comporten como habitualmente lo hace nuestra sociedad, aunque crean o piensen de otra manera)." (Pumares, 1996, 204). Es pot pensar que és la rellevància en les pràctiques socials de la concepció de la integració com "assimilació" que condueix Ghassan Saliba a definir el mateix terme com "*adaptación a la cultura dominante*" (Saliba, 2001, 7)

- **Reducció de la integració al sector laboral:** la integració està també percebuda com "la inserció socio-laboral" de l'immigrant, és a dir la seva incorporació al mercat de treball (Diao, 2003, 1)

II.1.2. Què cal entendre per "integració"?

a) Observacions

S'ha de notar que la gran majoria dels autors, interlocutors i participants ofereixen una definició del que ells creuen que hom ha d'entendre per "integració". Quan falta una tal definició (com per exemple en el Pla interdepartamental d'immigració 2001-2004), existeixen almenys formules, explicacions que permeten comprendre de manera pràctica, concreta el que l'autor entén per "integració". Cal també notar el recurs a vegades a una metodologia negativa, exclusiva per expressar el que hom ha d'entendre per "integració": per definir la integració es citen exemples i situacions concretes en què no es pot parlar de integració. A títol d'exemple, el Pla interdepartamental d'immigració 2001-2004 de la Generalitat rebutja la equivalència entre integració i "*la pràctica d'una política d'inserció de comunitats a l'estil anglosaxó, en compartiments estancs, agregats al sistema dominant, que aniria en contra de la cohesió social, i alhora de la cohesió nacional*" (p. 118).

Una excepció en aquest esforç de definició ens està oferta pel Programa GRECO (Programa Global de Regulación y Coordinación de la Extranjería y la Inmigración en

Espanya) que utilitza a diverses vegades la paraula "integració" sense definir-la. A més a més, el text del Programa pot fer creure que pels seus redactors "integració" i "adaptació" són sinònims. De fet, llegim en el mateix Programa afirmacions com aquesta: *"Un objetivo fundamental de la política de extranjería e inmigración debe ser la adaptación e integración de los nuevos inmigrantes y extranjeros en España, en la sociedad a la que van a pertenecer"* (p.1).

Cal subratllar el fet que el la paraula "integració" tal com està definida pels molts autors, interlocutors i participants no es refereix a una noció només intel·lectual, abstracta: es tracta, en canvi, d'un concepte ideològic i teleològic (voluntarista) perquè, com l'afirmen els autors de L'atenció als menors immigrants no acompanyats a Catalunya. Anàlisi de la realitat i propostes d'actuació, es tracta d'un concepte que sorgeix d'un *"posicionament favorable a la integració plena dels immigrants [...] com a ciutadans de dret i és lligat a les diverses estratègies per afrontar la qüestió de la immigració"* (Comas, 2001, 167).

b) Exemples de definicions

Indiquem a continuació unes definicions del que s'ha d'entendre per "integració". Són definicions representatives de les que vam proposar els autors, interlocutors i participants:

"De manera general, el concepte d'integració té a veure amb la confrontació i intercanvi, en termes d'igualtat i participació, de valors i normes entre individus i grups amb referents culturals diferenciats. Es tracta d'un procés dinàmic d'actuació tant de la població immigrant com de la població del país receptor. La integració de l'immigrant no s'ha de considerar ni analitzar d'una manera idealitzada en pensar en una plena integració, ja que ni tan sols hom sap sobre el grau d'integració dels propis ciutadans del país receptor d'immigrants." (Prócorro, 1998, 17).

"Cal sobreentendre que integració i diferència són termes que es complementen, car són diferències allò que és integrat. Un individu o una comunitat que s'incorporessin a

la societat sense veure reconegut el seu principi de diferenciació no s'integrarien, sinó que més aviat el que farien seria desintegrar-se" (Delgado, 1998, 88)

-“Entenem per integració el procés mitjançant el qual es propugna la participació dels immigrants en la societat d'acollida, partint de la igualtat respecte dels ciutadans i ciutadanes de la societat receptora. És del tot necessari remarcar la importància en la igualtat de drets i obligacions de tots i totes, partint del reconeixement i el respecte a les diferències culturals, ètniques, religioses... Es tracta de donar a totes les persones la possibilitat de formar part d'un mateix teixit social, dins del qual les persones s'adhereixen a uns valors comuns i entre tots treballar per construir una societat més rica, plural, oberta i dinàmica.” (El Pla Integral d'Immigració, Manresa, pàgina s.n.)

-“Fem servir aquest concepte per definir la inclusió de les persones vingudes d'altres països en els serveis de dret (educació, sanitat, justícia...) i en els òrgans de participació ciutadana, amb els seus interlocutors i representants, respectant el dret a la diferència (model francès).” (Pla Municipal per a la nova Ciutadania de Mataró, p. 7)

-“La integració dels immigrants extracomunitaris i dels grups minoritzats es confon massa sovint [...] amb la seva obligació d'adaptar-se, una adaptació que passa necessàriament per la submissió. [...] Però la integració no és de cap manera, simplement aquesta adaptació, sinó que, en certa mesura, té molt a veure amb un procés que amb un punt d'arribada. La integració és una forma d'alliberació col·lectiva dels mecanismes d'exclusió vigents, que ens implica a tots —excloents i exclosos—, ja que com diu la sentència: mentre hi hagi un sol esclau, ningú es podrà sentir lliure. [...] Integració, creativitat i negociació són, per tant, conceptes inseparables.” (Carbonell, 1999, 116, doc. 7)

“La integració no hauria de reduir-se a l'aculturació, l'assimilació i la pèrdua d'identitat, com es desprèn de la majoria d'opinions i pràctiques de les persones que pertanyen en la societat d'acolliment, aquella que té el poder, que és dominant i que imposa les seves normes. L'única manera d'integrar la diversitat, allò que és diferent, és ampliant l'heterogeneïtat ja existent i no pas obligant els altres a participar d'una homogeneïtat fictícia que suposadament ens defineix. Tenint en compte que vivim en un món on cada persona és portadora d'identitats múltiples d'una manera simultània, la

integració del col·lectiu xinès només es produirà quan s'accepti, de manera normalitzada, la possibilitat de tenir una identitat xinesa que s'afegeixi a les ja reconegudes, integrades i integrants de la societat." (Beltrán, Sáiz, 2001, 118)

La integració és "*capacitat de confrontació i d'intercanvi en una posició d'igualtat i participació de valors i models de comportament que implica reciprocitat.*" (Losada, 1996, 33)

c) Sinopsi

De manera esquemàtica les definicions del que s'ha d'entendre per "integració" ofertes per la majoria dels autors, interlocutors i participants s'articulen entorn d'unes nocions entre les quals es poden destacar les següents:

-Integració-procés/Integració-resultat

El concepte "integració" "*pertany a una classe de termes en què es produeix un tipus d'ambigüitat que els lingüístics han qualificat com "ambigüitat procés-producte". És a dir, que amb el mateix terme es defineix una activitat –el procés d'integració–, i el resultat o producte de l'esmentada activitat o procés*". (Herrera, 1998, 24).

La idea de la integració com procés és subratllada per diversos altres autors (Palaudarias, 1998, 35-36; Prócorro, 1998, 17; Gasso Martí, 1996, 21; Giol, 1995, 119; Miles, citat per Malgesini, Giménez, 2000, 250). Com tal, la integració és un "proceso gradual" (Perotti, citat per Malgesini, Giménez, 2000, 21), una "*adaptació de tipus progressiu*" (Palaudarias, 1998, 36). Aquest procés es realitza a través de les experiències positives i negatives de la vida quotidiana. Altrament dit, la integració exclou tota idea d'immedietat, de cursa. Parlant en particular dels immigrants marroquins, P. Pumares escriu: "*La incorporación de los inmigrantes marroquíes a la sociedad española es un proceso lento, aunque continuo, de adaptación mutua, en el que lógicamente deben producirse roces, conflictos y problemas, derivados de la resistencia natural a los cambios de nuestros hábitos y de nuestro espacio cotidiano.*" (Pumares, 1996, 203)

-Integració, Assimilació

“Assimilació seria, des del punt de vista social i polític, un concepte que significaria la integració de les persones noves que vénen a una societat, que renunciïn als seus valors d'origen, la seva cultura d'origen, i acceptar, plenament i sense discussió, els valors de la societat acollidora. No és en aquest sentit que estem parlant de política d'integració.” (Oliart, 1995, 160)

L'assimilació és *“la absorción completa de los inmigrantes por parte de la sociedad receptora, de manera que éstos van perdiendo los rasgos diferenciales en lo que se refiere a segregación residencial y social, a formas de vestir, dieta, costumbres, a la elección de pareja y, en último término, a la propia identidad.”* (Tapinos, 1993, 42)

És simptomàtic que hi ha entre les aportacions resultant de les tres activitats de la investigació una unanimitat per insistir sobre el rebuig de la integració entesa com sinònim de l'assimilació (Carbonell i Paris, 1998, 206-207; Palaudarias, 1998, 35-36; Delgado, 1998, 88; Giol, 1995, 119; Juliano). L'acceptació de la diversitat cultural introduïda pels nous arribants en la societat receptora constitueix la base de la noció de integració contemplada pels autors, interlocutors i participants. *“Segons diversos estudis realitzats, quan s'aconsegueix l'aculturació d'un grup minoritzat [...] sense que aquest grup aconsegueixi una acceptació, una inserció real dins del grup majoritari, es produeix un efecte d'anomia, és a dir, de pèrdua de normes socials, de referents i valors, que té unes greus conseqüències per a la integritat emocional de l'individu i per a una adequada relació amb els altres”* (Carbonell, 1999, 115, doc. 7)

-Integració i Igualtat

La integració té com a objectiu principal el reconeixement als immigrants de drets, deures i oportunitats iguals als dels autòctons. Com a il·lustració d'aquest principi podem citar F. Carbonell Paris que afirma: *“Un procés vertader d'integració passa inevitablement pel fet que el grup majoritari estigui disposat a acceptar com a homòlegs els grups minoritaris, la qual cosa implica estar disposat a compartir tant els privilegis dels quals gaudeix en exclusiva, com la pobresa dels altres, en definitiva, a*

compartir el poder i a fer autèntica i possible la igualtat d'oportunitats entre els éssers humans que conviuen en una societat determinada." (Carbonell Paris, 1998, 208).

En el Pla Integral d'Immigració de Manresa es pot llegir: "*Tota actuació adreçada al camp de la immigració ha de tenir present un dels objectius fonamentals i dels que se'n deriven altres finalitats cabdals; aconseguir la promoció col·lectiva i alhora personal per tal d'arribar al mateix nivell que el de la societat on es viu. Tota actuació de tipus educativa, formativa... va encaminada a evitar una marginació socio-econòmica per raons de gènere, nivells d'instrucció i formació... alhora promoure l'autonomia de l'individu evitant això, la consolidació de dependències institucionals empobridores i marginadores a curt i a mig termini. Aconseguir que el nivell de vida de la població immigrada arribi a ésser comparable al de la resta de la societat, és un altre principi primordial. La marginació socio-econòmica pot agreujar encara més la creació indirecte de certs ghettos i la definitiva ruptura amb la societat d'acollida.*" (El Pla Integral d'Immigració, Manresa, pàgina s.n.)

El principi motor de la integració és, doncs, la igualtat i el fracàs de la integració és susceptible d'obrir el camí a "*la consolidació d'una societat dual fonamentada en la desigualtat i en l'explotació dels més dèbils.*" (Caritas española, 1995, 6). Però la igualtat entre els arribants i els membres de la societat d'acollida que busca la integració té un sentit, és justificada només si la mateixa igualtat és un principi en les relacions entre els autòctons mateixos.

Molts autors, interlocutors i participants s'oposen a un model de integració concebut només com imposició de deures. En efecte, una de les idees centrals de les opinions dels autors, interlocutors i participants és que per tot ésser humà existeix una relació de reciprocitat entre els drets i els deures: el reconeixement de drets a una persona fa més fàcil el compliment per la mateixa persona dels seus deures. S'ha d'aplicar el mateix principi als immigrants com se l'aplica als autòctons.

Per què la integració sigui aconseguida completament, la igualtat de drets entre autòctons i immigrants ha de concernir tots els drets socials, civils i polítics. Queden encara moltes coses a realitzar en particular per l'atorgament als immigrants de tots els

drets en l'àmbit social. Tanmateix, és en l'ordre polític que les desigualtats entre els autòctons i els immigrants són encara més irreductibles. Cal que la igualtat es realitzi en l'ordre polític, és a dir que els immigrants tinguin com els autòctons el dret de participar a la vida política de la societat d'acollida com a ciutadà. En aquest sentit Nuria Gispert afirma que *"No se trata sólo de asegurar a la persona inmigrada un trabajo y una vivienda. Muchas de estas personas pertenecen a otras culturas y religiones y necesitan espacios donde practicar su fe y donde vivir a su manera. Además, es preciso que se sienten parte de la ciudadanía, y esto implica el acceso a la política y a todos aquellos ámbitos propiamente ciudadanos."* (Gispert, 2001, 7)

En l'estat actual, existeix un desequilibri entre en particular els deures socio-econòmics dels immigrants (per exemple contribució pel seu treball al desenvolupament del país d'acollida, contribució a la Seguretat Social, pagament dels impostos, etc.) i la seva no participació com a ciutadans, per exemple a través de les eleccions municipals, a la presa de decisions que concerneixen la seva vida. El reconeixement de la ciutadania als immigrants, en particular els que han viscut durant molts anys en la societat d'acollida, constitueix una de les principals assignatures pendents de les polítiques de integració (Alonso).

-Els àmbits o les dimensions de la integració

Es pot dir que el concepte de integració definit pels autors, interlocutors i participants és holístic en el sentit que es tracta d'una concepció de la integració molt ample i que embarca els terrenys social, econòmic, polític i cultural (Narbona, 1992, 79; Segura Lucas, Contreras Conesa, 2000, 169; Kingolo). D'aquesta manera la gran majoria dels autors rebutja una integració que serà només o essencialment cultural, és a dir, en particular en el context català, una idea de la integració concebuda principalment com l'adquisició pels "nous arribants" dels trets culturals de la societat catalana, en particular el coneixement i la pràctica pels mateixos de la llengua catalana (Delgado, 1997, 30, en Seminari [doc. 50]; Carbonell Paris, 1997, 70, en doc. 50). Tal concepció de la integració és considerada com superficial, incompleta.

A propòsit en particular de la tendència a limitar la integració de l'immigrant a l'aprenentatge de la llengua catalana, M. Delgado afirma: *"La llengua és, en efecte, la cosa que els permetrà negociar amb d'altres, accedir al mercat de treball o a l'ensenyament superior o, per què no?, lligar en un discoteca un cap de setmana, acte que podrà semblar trivial, però del que pot dependre la seva immixió dins del sistema de parentiu. Així, doncs, podem concloure que l'imperatiu de compartir un mateix sistema lingüístic no ha de respondre a una impossible "integració cultural", sinó en un instrument al servei de la integració laboral, política i convivencial del conjunt de membres d'una comunitat complexa, és a dir, en un vehicle per a la integració social"*. (M. Delgado, 1997, 31, doc. 50)

La mateixa concepció, que privilegia el cultural respecte al social, és irrealista, ideològica perquè oblida les *"interaccions entre les dimensions cultural, política, econòmica i cultural"* (Carbonell, 1999, 115, doc. 7), *"la mutua implicació"* (Recolons) dels camps socio-econòmic i socio-cultural. Altrament dit, l'aprenentatge de la llengua de la societat d'acollida per l'immigrant exigeix prèviament que el mateix tingui condicions dignes de treball, remuneració, habitatge, salut, etc. Els autors, interlocutors i participants rebutgen també el concepte de integració com procés que considera l'immigrant només com treballador. *"La integración, escriu el Ministeri dels Afers Socials, exige la consideración del inmigrante en su globalidad, no sólo como trabajador, sino como ciudadano, con necesidades y requerimientos en los ámbitos educativo, cultural, sanitario, convivencia territorial y de participación social."* (Ministerio de Asuntos sociales, 1995, 36)

-Integració i homogeneïtat social

La gran majoria dels autors, interlocutors i participants rebutgen de considerar la societat on viuen els immigrants com:

-d'una part, un conjunt que abans de la integració dels immigrants seria compost de dues entitats distintes caracteritzades per la seva uniformitat, homogeneïtat interna, a saber la societat d'acollida i el col·lectiu dels immigrants;

-d'altra part, un conjunt que seria homogeneïtzat després de la integració dels immigrants.

1. Absència d'homogeneïtat social abans de la integració

El discurs freqüent sobre la integració ofereix una visió idíl·lica de la societat d'acollida concebuda com un bloc uniforme, unit on han d'integrar-se un altre conjunt monolític, el dels immigrants. L'existència dins de la societat d'acollida d'uns valors comuns no exclou el fet que dins de la mateixa societat existeixen conflictes, divisions, diferències polítiques, culturals i socials (Gasso Martí, 1996, 21). En altres mots, la societat d'acollida ella mateixa no és integrada socialment i culturalment (Herrera, 1998, 26-27). Un discurs realista sobre la integració ha de tenir en comptes aquestes divisions pròpies a la societat receptora.

Abans de la integració, el col·lectiu dels immigrants tampoc no constitueix un bloc homogeni, monolític (Prócorro, 1998; Uribe). Dins d'aquest col·lectiu es poden assenyalar com exemples les diferències següents:

- Les diferències dins de les famílies

Les famílies d'immigrants no constitueixen blocs culturals monolítics. Segons els termes de J. Moreras, l'àmbit familiar és *"el espacio en donde se sitúan algunas de las fundamentales diferencias entre los modelos de referencia social y cultural, las de la*

sociedad de origen aportadas por los diferentes miembros de la familia, y las de la sociedad receptora que penetran en ella por diferentes caminos.” (Moreras, 2000, 77).

Aquestes diferències dins de les famílies poden existir entre:

-els homes, d'una part, i les dones i els joves, d'altra part. Els segons, sobretot les dones, són capaços de crear a través les experiències amb els veïns i altres autòctons espais d'encontre i de diàleg, comunitats culturals i llaços de solidaritat que constitueixen vies modestes però segures d'una integració de dia en dia. En aquest sentit cal subratllar el paper de les dones com agents de l'estabilitat indispensable per la integració de les famílies. La Federación Española de Municipios y Provincias subratlla aquesta realitat quan escriu: *“Para los casos de inmigración masculina, se considera que la mujer juega un papel determinante, en tanto que favorecería la estabilización de la migración y evitaría la marginación del núcleo familiar. El establecimiento de la mujer e hijos, en su caso, beneficia la mejora de las condiciones de vivienda y en general supone un proyecto de futuro en la sociedad de acogida con la consecuente reorganización de los recursos familiares. Por otra parte, se entiende que son las mujeres las que al organizar y gestionar la vida cotidiana, tienen mayor oportunidad de contacto con la sociedad receptora y de constituirse en vehículo privilegiado de integración, facilitando la socialización multiétnica de los niños”*. (Federación Española de Municipios y Provincias, 1995, 29)

-entre els immigrants i els seus fills (“fills dels immigrants” o “segones generacions”): aquests últims, tot i preservant sovint alguns trets específics de la cultura d'origen dels seus pares, tenen tendència a adoptar més fàcilment que els seus pares elements de la cultura de la societat d'acollida. *“Mientras que para los padres la permanencia del colectivo pasa por la recreación de la sociedad de origen a través de la creación de espacios comunitarios (espacios de culto, asociaciones, ...), manteniendo así los lazos con ella, para las nuevas generaciones su objetivo se sitúa de una manera evidente en una dinámica de permanencia, participación y adscripción en la sociedad en la que se han formado como personas.”* (Moreras, 2000, 79). Analitzant els xinesos de Catalunya, J. Beltrán i A. Saiz escriuen: *“Per als pares, en general, la conciliació d'ésser xinès amb ésser català és una tasca pràcticament impossible, i es mostren força preocupats per la pèrdua d'identitat xinesa que es palesa en el sentiment de separació cada cop*

més gran que troben amb els seus fills escolaritzats aquí. Per als fills, significa una escissió de la seva persona, que viu entre dos mons: el de l'escola i els companys de classe, amb els valors i actituds que hi rep, i el de la família. Aparentment, semblen dos mons irreconciliables, amb una separació radical família/escola." (Beltrán, Sáiz, 124)

- Les diferències entre els immigrants en general, per exemple:

-diferències segons la duració de l'estada en la societat d'acollida: els immigrants que han viscut durant un temps llarg dins la societat d'acollida són ja integrats en el teixit social del seu entorn mentre que els que acaben d'arribar tenen dificultats per a integrar-se. El coneixement de la llengua de la societat receptora, la disposició dins de la societat d'acollida d'una xarxa de relacions personals amb els autòctons i altres immigrants (relacions professionals, d'amistat, relacions de veïnatge, relacions al si de grups religiosos, etc.) constitueixen uns dels factors de les diferències entre els immigrants instal·lats de manera durable al país d'arribada i els que acaben d'arribar (Narbona, 1992, 79; Izquierdo, Noya, 1999, 30). Aquesta diferenciació interna al col·lectiu dels immigrants, A. Izquierdo Escribano i Noya l'expressa de la manera següent: *"cuanto más reciente es la inmigración, más precario es el estatuto laboral y mayor la tasa de desempleo. La antigüedad implica más experiencia laboral y mayor conocimiento del idioma, pero también, más capital relacional. La cualificación –el capital educativo– tiene menos importancia que el capital social"* (Izquierdo, Noya, 1999, 30).

-diferències segons el nivell d'estudis, de edat, la pràctica religiosa, etc. A títol d'exemple, després d'haver afirmat que dintre de la societat musulmana, tothom no fa la mateixa lectura d'Alcora, M. Roig afirma que *"això em fa pensar que haurà possibilitat d'apropament malgrat les diferències"*.

-diferències segons la manera de concebre la integració: a títol d'exemple, en el llibre Marroquins a Catalunya, els autors distingeixen quatre estratègies predominants d'inserció al si del col·lectiu marroquí a Catalunya:

- a) l'estratègia d'ocultació que condueix a la «dissimulació i/o esborrament de les diferències amb la societat autòctona»; b) l'estratègia de doble vincle que obliga a

mantenir les referències de la societat d'acollida i d'origen ; c) l'estratègia de gueto per la qual es « redueixen els contactes amb « l'exterior » a l'obligació (tràmits, feina, escola...) »; d) l'estratègia d'inserció en la pluralitat que es produeix « quan es reclamen el mateix tracte i els mateixos drets que els dels altres ciutadans, ja sigui des d'una perspectiva de proposta de juxtaposició pacífica de les respectives identitats socials o des d'una convivència mútuament enriquidora. » (Roque et al., 1994, 266)

2. Absència d'homogeneïtat social després de la integració

El fet que la noció de integració defensat pels autors, interlocutors i participants és respectuosa de la diversitat cultural no significa que la societat que sorgirà de l'acceptació de la diversitat cultural serà una societat sense conflicte o sense defensa d'un model determinat de societat (Ribas Mateos, 1997, 85; Roig). L'objectiu de la integració no és de suprimir tots els conflictes entre els autòctons i els immigrants però promoure la convivència gràcies a la indicació d'uns principis comuns. Com ho ha escrit un autor: *“La integració pot consistir en l'assumpció d'unes normes comunes per part d'individus i comunitats, les quals s'han negociat per tal de fer possible la col·laboració entre ells, o senzillament la seva copresència. No cal dir que s'entén que aquestes normes poden ser reinterpretades i renovades quan convingui, tot i reconèixer la necessitat de coincidir en algunes coses a l'hora de resoldre afers comuns, encara que aquesta confluència es produeixi en termes distints per a cada comunitat diferenciada. Es tracta de la construcció de formes institucionals reduïdes al mínim, però suficients per assegurar l'exercici pacífic de la convivència, perquè s'ofereixen per articular la pluralitat al seu voltant.”* (Delgado, 1998, 88)

El respecte de la diferència que comporta el concepte de integració no significa que la societat d'acollida ha d'acceptar qualsevol comportament, pràctica dels immigrants (Roig). *“Al meu entendre, la cultura, els costums i la manera de ser dels immigrants han d'ésser respectats i acceptats en tot allò que no suposi una vulneració dels drets fonamentals de la persona i que no sigui contrari als valors substancials de la societat democràtica. Sostinc que tampoc no és possible crear una societat justa i que funcioni amb la necessària cohesió si no existeix una acceptació prèvia de determinats valors comuns entre els diferents col·lectius que la integren.”* (Oliart, 1995, 168). Per G.

Tapinos *"a veces se prefiere el término de integración al de asimilación para subrayar el hecho de que se trata de un proceso de enriquecimiento recíproco y apartar así la visión mítica de las naciones europeas homogéneas en las cuales vendrían a fundirse los recién llegados. Sin embargo, no hay que caer en el extremo inverso. La integración conseguida supone tener en cuenta las diferencias iniciales y considerar procedimientos que permitan evitar transiciones brutales, pero el intercambio es por definitivo desigual y el resultado no podría modificar los principios de organización y los modos de vida de las sociedades de acogida."* (Tapinos, 1993, 30)

II.1.3. Necessitat de polítiques de integració

Els autors, els interlocutors i els participants subratllen que la integració constitueix una necessitat no només pels que "acaben d'arribar", és a dir els immigrants, però també per la societat d'acollida.

Perquè la integració és necessària per la societat d'arribada? El realisme fa aparèixer la integració com una solució interessant per la societat d'acollida mateixa. Diversos fets i consideracions fan que la integració constitueix pels països rics i democràtics una política més oportuna, més afortunada que la no integració. Entre aquests fets i consideracions podem citar els següents:

- **la impossibilitat d'aturar els fenòmens migratoris des del Tercer Món vers el món desenvolupat:** la deterioració de les condicions de vida en el Tercer món, la presentació onírica del Primer Món freqüent als països empobrits garanteixen que la immigració vers els països desenvolupats, en particular l'Espanya, lligada sigui per raons històrico-culturals sigui per la geografia al món àrab i a l'Àfrica subsahariana, ha estat un fenomen continu des dels anys 1980 i ho continuarà sent en el futur (Programa GRECO, p.1; Labrador Fernández, 2000, 9). A més a més, la immigració actual, que es caracteritza en particular per la seva diversitat ètnica, té una vocació de permanència (Labrador Fernández, 2000, 12; Segura Lucas, Contreras Conesa, 2000, 175-176), és a dir per la majoria dels immigrants que arriben a Espanya, en particular a Catalunya, el retorn al país d'origen en un termini curt és exclòs. Altrament dit, els immigrants que ja són aquí no es marxaren de seguit i altres vindran.

- **els riscos de la no integració:** la integració dels immigrants representa una solució obligada perquè és una via de lluny preferible als perills que podria comportar una societat caracteritzada pels conflictes permanents i cotes de marginació, d'exclusió cada vegada més elevades (Caritas española, 1995, 5; Tapinos, 1993, 99).
- **La contribució dels immigrants a l'economia del país d'arribada:** aquesta contribució es produeix en particular per la inserció dels immigrants en el món del treball (Roque et al., 1994, 115; Beltrán, Sáiz, 2001, 122). A títol d'exemple, analitzant la situació dels immigrants a Espanya, després d'haver observat que la majoria dels immigrants de més de 16 anys treballen, el Colectivo IOÉ nota: *“la tasa de actividad del conjunto de los extranjeros (proporción de los dados de alta en la Seguridad Social sobre los mayores de 16 años) es algo mayor que la del total de la población ocupada (2,3 puntos superior) pero ésta es superada en más de 11 puntos en el caso de los trabajadores extracomunitarios (regimen general)”* (Colectivo IOÉ, 2000, 26). S'ha de notar la contradicció que existeix entre, d'una part, la irregularitat (o invisibilitat) jurídica de la situació de molts immigrants respecte a l'Administració, i, d'altra part, la rellevància de la mateixa situació pel que fa a l'economia. En efecte, aquesta situació de invisibilitat permet una millor adaptació *“a la demanda de una economía sumergida y a un mercado de trabajo cada vez más desregulado”* (Labrador Fernández, 2000, 12). Aquesta parella perfecta entre invisibilitat jurídica i rentabilitat econòmica explica l'explotació de la què és víctima la població immigrada qualificada de “il·legal”.
- **El desequilibri demogràfic (envelliment de la població)** que pateixen els països europeus, en particular Catalunya, i els problemes socio-econòmics que comportarà al llarg termini el mateix desequilibri (per exemple les dificultats pel manteniment del sistema de les pensions) constitueixen altres raons que evidencien l'interès d'una política de integració per la societat d'acollida. De fet, els immigrants, perquè són en general joves i encara a l'edat de procrear, ofereixen al país d'acollida la possibilitat de resoldre el desequilibri demogràfic esmentat (Pla interdepartamental 2001-2004). Pel que fa en particular al cas català, s'ha de notar que la contribució dels immigrants a l'equilibri demogràfic de Catalunya és un fenomen tant actual com històric. De fet, *“Catalunya ha superat la seva quasi endèmica demogràfica en gran part per la immigració”* (Ibáñez, Ros, Parramon, Botey, 1999, 163)

- **El valor ideològic i ètic de la integració:** perquè constitueix una política respectuosa dels drets humans, dels més dèbils, la integració constitueix la solució més adient per les societats democràtiques. *“En aquest sentit, escriu Caritas, la capacitat i la voluntat de resoldre els desajustos que sorgeixen davant del fenomen de la immigració indicaran, com si fos un test, la coherència ètica de la nostra societat”.* (Caritas Española, 1995, 5)

II.1.4. Actors

Els autors, interlocutors i participants rebutgen la concepció de la integració com a procés a sentit únic que tindria com actors els immigrants, els únics obligats de fer esforços per adaptar-se (o diluir-se dins) a la societat d'acollida. Tal concepció de la integració desvetlla un enfocament europeocentrista de les cultures dels immigrants (Sow, [any?]), l'ambició d'un Occident que “tiene una cultura fomentada por el hecho de conversión, lo que significa que las otras culturas del mundo tienen que comportarse, vestirse, pensar como ellos” (Crespo).

Com a procés, la integració no és una adaptació a sentit únic però una operació on intervenen la societat d'acollida i els immigrants mateixos (Caritas española, 1995, 6; Federación española de Municipios y Provincias, 1995, 26; Izquierdo Escribano, 2000, 46; Noguer Puigivila, Arrebola Gómez, 2000, 28). Es tracta d'un procés recíproc, d'una *“adaptación mutua de dos segmentos socioculturales mediante el cual: 1) la minoría se incorpora a la sociedad receptora en igualdad de condiciones, derechos, obligaciones y oportunidades con los ciudadanos autóctonos, sin que ello suponga la pérdida de sus culturas de origen; 2) la mayoría acepta e incorpora los cambios normativos, institucionales e ideológicos necesarios para que lo anterior sea posible”* (Giménez, C., citat per Malgesini, Giménez, 200, 251).

Varis autors, interlocutors i participants insisteixen en particular sobre el paper integrador que juguen i que han de jugar:

-les xarxes de les associacions (Garreta i Bochaca, 1998; Casey, 1998; Lluch, 1998, 19). En l'article L'associanisme dels immigrants, A.M. Lluch escriu: *“Des de la*

intervenció social, les associacions són els referents dels diferents orígens, de les diferents sensibilitats, són la via per conèixer problemàtiques i aspiracions, la veu necessària dels qui no tenen encara altres mitjans d'expressió o de participació en la construcció social." (Lluch, 1998, 19). Entre els immigrants s'ha de notar la importància en particular de les associacions de les dones (Sipi, 2000).

-els sindicats;

- "la política realmente existente" (Izquierdo Escribano, 2000, 46) de les Administracions centrals, autonòmiques, municipals. *"Hay que, escriu Izquierdo Escribano, fijarse no únicamente en las proclamas y programas de los representantes políticos. Hay que sopesar los hechos y los datos. Me refiero a los dineros que se emplean y a los funcionarios y recursos humanos que se destinan a tareas de integración de los inmigrantes empenzando por la gestión de los papeles."* (Izquierdo Escribano, 2000). Parlant en particular dels barris multiculturals urbans, J. Moreras preconitza una política de intervenció en els mateixos barris destinada a *"fomentar d'una manera decidida la comunicació entre gent diferent, com a forma de superar les distàncies socials i contribuir a la creació de noves identitats compartides i solidàries."* (Moreras, 1998, 13)

Com exemples de les polítiques de les administracions susceptibles de complicar la integració es poden citar les que posen condicions difícils per la renovació de la documentació de residència, l'obtenció del permís de treball, la circulació en el territori nacional, etc. En canvi, com exemples de polítiques integradores es poden citar les següents: regularització dels treballadors estrangers; reconeixement del dret de reagrupament familiar; millora de les condicions d'habitatge i de treball; atorgament de drets en l'àmbit de la salut, en particular el benefici de la Seguretat Social; etc.

- els empresaris i els empleadors dels immigrants;

-els organismes internacionals;

-els mitjans de comunicació;

-l'escola: l'escola és considerada com un dels llocs principals on s'ha de realitzar l'aprenentatge de la integració concebuda com un procés a doble sentit entre els immigrants i els membres de la societat d'acollida (Franzé Mudano, 2000, 67, 71-72). Per a acomplir aquesta funció l'escola ha de ser capaç de reconèixer i assumir el fet que la immigració l'ha convertit en un espai unes de les característiques principals del qual és la diversitat cultural. Per Paladàurias, *"L'escola no pot integrar ni l'alumnat pot integrar-se si viu un procés de marginació o exclusió fora del centre i si el centre educatiu no és conscient d'allò que succeeix al seu entorn i fora del context escolar a l'alumnat. L'escola ha de plantejar-se la integració en tres sentits: -Primer, ha de procurar la integració de l'alumnat en la xarxa relacional i formativa del centre. - Segon, ha d'aconseguir la integració de l'alumnat a l'aula. -Tercer, les accions integradores, abans esmentades, han d'afavorir la integració sociocultural de l'alumnat fora de l'espai escolar i en una perspectiva de futur, ha d'afavorir la integració sociolaboral."* (Paladàurias, 1999, 550)

En las Jornadas "Lengua y Cultura de Origen: Niños Marroquíes en la Escuela Española" organitzades pel Taller de Estudios Internacionales Mediterráneos (TEIM) (Toledo els 12 i 13 de desembre de 1997), Mohand Tilmatine i el Colectivo IOÉ van posar l'accent en la relació positiva que existeix entre, d'una part, l'ensenyament de la llengua/la cultura d'origen i la integració, i, d'altra part, la valoració de la identitat personal. Els dos autors precisen que no és l'ensenyament de qualsevol llengua presentada com la llengua d'origen dels alumnes que pugui realitzar la relació positiva indicada: la llengua d'origen de la qual l'ensenyament és desitjat és la que els alumnes parlen realment en el marc familiar. Tal situació concerneix en particular els nens berberofons a què a l'escola s'ensenyava l'àrab clàssic quan en realitat la seva llengua materna i parlada en privat veritable és l'amazig (Franzé Mudano, 1999, 143-156; 331-339).

Tanmateix aquesta sensibilitat a la diversitat multicultural no pot significar la conversió de l'escola en un espai de promoció del relativisme, un espai capaç d'*"assumir totes les variables que presenten els diversos grups culturals"* (Paladàurias, 1999, 555). Dit d'una altra manera, *"Saber escoltar i saber abandonar actituds etnocèntriques, arrogants i prepotents cal fer-ho compatible amb l'indispensable compromís ideològic"*

de l'educació (i això no és gens fàcil), si aspirem a un tractament digne de la diversitat cultural a l'escola.” (Carbonell i Paris, 1998, 214)

II.1.5. Indicadors de la integració

De l'existència de diferents aproximacions al concepte “integració” és lògic que hagi també enfocaments diferents per avaluar el grau de integració dels immigrants. Una presentació sintètica dels mateixos enfocaments ens està oferta en particular pels autors del llibre Estrategias y dificultades características en la integración social de los distintos colectivos de inmigrantes llegados a España l'objecte del qual és avaluar la integració social dels immigrants a partir de criteris considerats com a pertinents pels autors. L'obra recull els resultats d'una investigació realitzada per l'Instituto Universitario de Estudios sobre Migraciones de la Universidad Pontificia Comillas i promoguda per el Instituto de Migraciones y Servicios Sociales (Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales). Els autors del llibre distingeixen dos principals grups de formes d'examinar la integració. Les primeres formes són dites “sistemáticas”, les segones són qualificades de “no sistemáticas”.

- Les formes “sistemáticas” tracten la integració “ateniéndose a concepciones teóricas básicas de lo que es la interacción social” (p. 12). Un exemple de les aproximacions sistemàtiques és la que considera que l'immigrant està ben integrat quan maneja els papers (“roles”) que li corresponen en la societat d'acollida. Els autors distingeixen quatre aproximacions sistemàtiques de la integració:

a) jurídica-política: és l'aproximació que predomina entre els països europeus. “En ellos se supone que está bien integrado el individuo a quien se le reconocen sus derechos y hace uso de ellos activamente en la convivencia, todo ello dentro de un marco jurídico adecuado. Ese sería el objetivo de las políticas de integración (característica 1) y por eso, para valorar el nivel de la integración, lo que este enfoque explora es el ejercicio de estas relaciones jurídicamente regladas por parte de los inmigrados y la calidad del marco jurídico. Los conflictos que las políticas de

integración deben solucionar son los derivados de las deficiencias de las leyes y de su puesta en práctica.” (p. 18)

b) psicosocial: aquesta aproximació “se fija en los condicionamientos psicológicos de los fallos más bien que en las responsabilidades de legisladores o ciudadanos. A lo que atiende es a los mecanismos que desencadenan las frustraciones del inmigrante.” (p. 19)

c) estructural-funcionalista: “conforme a la concepción sociológica de Parsons en que se inspira, concibe el sistema social como un todo articulado en tres subsistemas, el cultural, el económico y el de la personalidad. [...] este enfoque, para valorar la integración de los inmigrantes, se fija sobre todo en los roles desempeñados por éstos, en la manera como dichos roles engranan con los de los nativos y permiten la autorrealización de unos y otros y la prosperidad de la economía.” (p. 19)

d) interaccionista: “[...] desde este punto de vista del interaccionismo la integración de los inmigrantes consistiría ante todo en su buen manejo de las situaciones y en su capacitación para hacerse valer, pero no en la armonización de sus conductas conforme a los esquemas del país de acogida.” (p. 20)

- **Les formes “no sistemàtiques”** “proceden sin atender en particular a ninguna concepción sociológica de conjunto.” (p. 12). Un exemple de les aproximacions no sistemàtiques pot ser la que considera que un col·lectiu d’immigrants és ben integrat quan els seus habitatges no estan separats dels autòctons.

Els autors consideren dues aproximacions no sistemàtiques de la integració:

a) la primera “se basa en la apreciación de que los que están bien integrados ganan más que los mal integrados.” (p. 13)

b) la segona es basa en la idea que “se supone que los inmigrados a un país, si tienen suficientes medios y no experimentan rechazo grupal, van a dispersar sus viviendas entre las de los nativos y las de naturales de otros países.” (pp. 13-14). Cal notar que els

autors precisen que la tendència que poden tenir els grups ètnics a reagrupar-se a uns barris específics no significa necessàriament absència de integració. Això és il·lustrat per exemple pels jueus de Nova York.

II.1.6. Obstacles a la integració

La integració dels immigrants és un procés que pot ser frenat per diversos obstacles propis al país d'acollida i als immigrants mateixos. Entre els diferents obstacles senyalats pels autors, els interlocutors i els participants n'indicarem els següents:

- La situació dels immigrants en el país d'acollida

Malgrat les diferències particulars, de manera general la situació dels immigrants en el país d'acollida, en particular a Espanya i Catalunya, es caracteritza per la precarietat de les seves condicions de vida. Aquesta precarietat, cara visible de les desigualtats que existeixen entre els autòctons i els nous arribants, és generada per diversos tipus de inestabilitat dels quals els immigrants són víctimes, com ara:

-la inestabilitat jurídica: el caràcter restrictiu de diverses polítiques oficials (estrangeria, permís de treball, nacionalitat, etc.), la lentor administrativa o l'aplicació molt estricta de les mateixes polítiques fan que molts immigrants viuen en el territori nacional sense documentació o han d'esperar massa temps per obtenir la mateixa. Tal falta de papers oficials constitueix un fre a la integració dels immigrants (Olivé, 1995) i els priva del gaudiment de l'exercici de diversos drets i els redueix a l'estatut d'irregulars sovint víctimes de l'explotació pels empresaris autòctons per què constitueixen una mà d'obra molt barata. Els processos de regularització constitueixen les mesures més eficaces per fer sortir els immigrants dels sofriments i els perills als que els posa aquesta situació de buit o no man's jurídic (Narbona, 1992, 80).

-la inestabilitat social que s'evidencia en diversos àmbits, per exemple:

*el treball: fins i tot quan disposen de la documentació oficial, la situació dels immigrants es caracteritza en particular per la desocupació o l'exercici de "subfeines" (Lluch, 1998, 19) que els autòctons rebutgen i que es troben en sectors com el servei domèstic, l'agricultura, la construcció, la hosteleria (Colectivo IOÉ, 2000; Noguer Puigvila, Arrebola Gómez, 2000, 107; Oliart, 1995, 163; Roque et al., 1994, 117, 118, 120). Les mateixes "subfeines" són naturalment relacionades amb sous molt baixos (Narbona, 1992, 80). El que obliga l'immigrant a adoptar una vida de "constante interinidad" (Narbona, 1992, 80), "una vida sempre errant, precària i de solters (o de dispersió familiar)" (Roque et al., 1994, 121), una existència de vagareig on s'alternen canvis de treball i de residència per la recerca d'un treball més digne. "Naturalment, escriu J. Oliart, *l'estabilitat en el treball és una condició quasi imprescindible per a la integració de l'immigrant. Lògicament, com més estabilitat pugui obtenir el treballador estranger, més segur es trobarà i més disposat estarà a integrar-se en la societat acollidora.*" (Oliart, 1995, 163)

*Habitatge: l'absència d'una política d'habitatge destinada als immigrants, la falta o la modicitat de recursos econòmics condueixen molts immigrants a viure en habitatges barats, insalubres on la promiscuitat és habitual (Ubero, Oliver, Gallardo, Sánchez, 2000). Després d'haver escrit que "*la vivienda es, después del permiso trabajo y residencia y de sus condiciones laborales, el factor más determinante a la hora de conseguir una mínima estabilidad en los territorios de acogida que le posibilita su integración*" (p. 169), Segura Lucas i Contreras Conesa fan les observacions següents sobre immigrants resident a uns Municipis de Murcia: "*Cuanto peor es el grado de habitabilidad del tipo de alojamiento y de las condiciones de vida del ocupante, mayor es el número medio de inmigrantes alojados en el mismo espacio. Por tanto, proporcionalmente se encuentran más inmigrantes en situación extrema en los modelos de alojamiento "Chabola, barracón y cobertizo" juntas, que en residencias tipo "casa o vivienda" aunque sean estas más numerosas. En casos extremos se detectan situaciones de concentraciones de más de 300 inmigrantes alojados en estructuras tipo almacén.*" (Segura Lucas, Contreras Conesa, 2000, 173)

Així naixen els ghettos que els autòctons i les autoritats del país d'acollida presenten com fonts de conflictes. Sovint els mitjans de comunicació donen un eco exagerat a la

delinqüència que, atès aquestes circumstàncies particulars, pot sorgir en aquests llocs de residència. A tal punt que l'opinió pública acaba per concebre la immigració com un "problema", un "perill" per la seguretat pública o com una "preocupació" a posar en el mateix registre que d'altres problemes com ara el terrorisme, l'atur, les drogues, l'alcohol, etc.

En el llibre Immigrants: propostes per a la seva integració que constitueix una síntesi del seu pensament sobre el tema de la immigració, Caritas Espanya esquematitza les dificultats per la integració dels immigrants sorgides de la seva situació socio-econòmica quan escriu: *"La precarietat econòmica dels immigrants, que s'afegeix al rebuig de la pobresa que es manifesta en la nostra societat. Les condicions de l'habitatge: la situació econòmica i social condueix a la concentració d'immigrants en les zones urbanes més deprimides, amb tot el que això comporta d'aïllament per part d'uns i altres. La conflictivitat social pròpia d'aquestes zones serà una dificultat afegida al procés d'integració. Especialment en les grans ciutats, aquests barris són el "refugi" dels immigrants en situació irregular, la qual cosa provoca, sumada a la delinqüència, una pressió excessiva dels cossos de seguretat i, consegüentment, que l'immigrant legal percebi l'Estat com un enemic."* (Caritas española 1995, 23)

- Descoordinació de les competències i polítiques pel que fa als immigrants

Com és el cas en altres matèries, les competències relatives als immigrants estan exercides per diverses autoritats cada una de les quals s'encarrega d'un (s) àmbit (s) específics. A títol d'exemple, la municipalitat pot lliurar un certificat d'empadronament però no té cap competència pel que fa a la l'atribució i renovació de la targeta de residència. La Comunitat autonòmica de Catalunya pot fomentar una política socio-cultural en favor dels immigrants (acollida, campanyes socials de sensibilització, facilitats per l'aprenentatge del català, drets en el sector de la salut, informacions sobre el treball, etc.) però no té cap competència per exemple pel que fa al lliurament del permís del treball als immigrants, el reagrupament familiar.

Aquest espargiment de les competències crea una situació paradoxal. En efecte, s'observa que algunes mesures procedents de les institucions de nivell més baix – autoritats municipals ou autonòmiques; sindicats; associacions; etc.- i que tenen com

objectiu fomentar la integració dels immigrants mitjançant la millora de les condicions de la seva vida quotidiana no produeixen tots els seus efectes positius a causa de mesures restrictives decidides per institucions de nivell més alt –Unió Europea, Govern central, Parlament- o de l'absència de polítiques de integració en aquest últim nivell.

- Falta de mitjans

Sovint els discursos i les accions de les associacions relatives a la integració dels immigrants no tenen els efectes esperats per falta de mitjans (Garreta i Bochaca, 1998). Els discursos i les accions de les autoritats nacionals, autonòmiques i municipals sobre la integració dels immigrants es queden en paper mullat, en senzilles declaracions de bona voluntat perquè l'afirmació de principis no està acompanyada per una voluntat política ferma. Com a conseqüència, es consagren molt pocs mitjans als programes de integració. Les deficiències pel que fa als mitjans destinats a les accions de integració són de diferents tipus: precarietat dels recursos econòmics; falta de personal; absència d'infraestructures, etc.

II.1.7. Estratègies per a la integració

Quines accions han de ser fetes per promoure la integració? Les accions les més imprescindibles són les que permetin combatre els obstacles que acabem d'esmentar. «L'informe de Girona, cinquanta propostes sobre immigració» oferiria una visió sintètica dels elements imprescindibles per fer possible la integració. Aquest informe agrupava els mateixos elements en cinc blocs. A continuació presentem uns d'aquests elements entre els indicats per J. Giol:

-a) **Legalitat** :-Control de fluxos raonable, sense oblidar la situació demogràfica i econòmica dels països;

-criteris clars per a l'obtenció del visat d'entrada, eliminant la discrecionalitat.

- b) **Treball:** -accés als programes de formació professional ocupacional;
-major atenció per part de la Inspecció a la situació laboral;
- c) **Societat :** -consideració dels immigrants com a ciutadans ;
-rehabilitació de zones urbanes més deteriorades;
-buscar una distribució equilibrada entre estrangers i autòctons als barris (evitar ghettos).
- d) **Formació:** -no crear un divorci entre formació i realitat: adaptació a la diversitat cultural. Formació de professionals i voluntaris;
-formació Intercultural Instrumental Bàsica.
- e) **Actituds:** -corregir el rebuig a allò « estrany » : estereotips negatius, actituds socials discriminatòries. Campanyes d'informació i de sensibilització. Educació a les escoles.
-Atenció dels mitjans de comunicació al tractament que fan dels immigrants: millorar les imatges que n'ofereixen, evitar estereotips negatius. (Giol, 1995, 120-121)

II. 2. INTERCULTURALITAT

II. 2.1. Què és la interculturalitat?

La majoria dels autors, els interlocutors i participants tenen una visió positiva de la interculturalitat i una visió negativa de la "multiculturalitat". A més a més, els mateixos consideren que en les relacions entre les persones que pertanyen a cultures diferents, en particular dins de la societat catalana, la interculturalitat és l'única opció acceptable, una actitud a fomentar. Partint de les seves experiències personals o coneixements, varis autors, interlocutors i participants van subratllar el caràcter de la societat catalana com "*recorredor de paso a lo largo de los milenios*" (Juliano), com "*fruit de molts mestissatges*" (Roig); la necessitat d'una societat catalana integrada "*amb fluïdesa intercultural*" (Recolons), d'un diàleg intercultural entès com "*relació interpersonal*" (Recolons), "*solidaridad interpersonal*" (Sow, [any?], 3).

Abans d'indicar el que els autors, els interlocutors i els participants entenen per "interculturalitat" mostrarem com entenen dos altres conceptes lligats a "interculturalitat": pluriculturalitat i multiculturalitat.

a) Pluriculturalitat

Existeix "pluriculturalitat" quan en una mateixa societat existeixen de manera simultània diverses cultures. "Pluriculturalitat" fa referència només a la presència simultània d'aquestes cultures dins de la mateixa societat sense parlar del tipus de relacions que existeix entre aquestes cultures.

b) Multiculturalisme

El Multiculturalisme té com a condició la pluriculturalitat. De fet, hi ha multiculturalitat quan en una societat pluricultural **la relació** entre els portadors de les cultures diverses es limita al reconeixement d'un respecte mutu. El que significa que el multiculturalisme és la coexistència (i no pas la convivència) respectuosa entre persones de cultures diferents.

Molts autors, interlocutors i participants tenen una opinió negativa del multiculturalisme perquè per ells el respecte entre les cultures inclòs en aquest concepte amaga no només el relativisme cultural però també el racisme. De fet, és aquesta situació de "coexistència" respectuosa que diversos altres autors o interlocutors diuen "multiculturalisme" i rebutgen perquè consideren que desemboca a la segregació com és el cas per exemple dels EE UU. A més a més, sempre basant-se en l'experiència americana, uns d'entre aquests autors o interlocutors fan observar que la segregació, les injustícies serien inevitables fins i tot si hi hagués aplicació d'una política de igualtat de drets i de deures entre els membres de la societat en qüestió.

c) Interculturalitat

La interculturalitat va més allà del multiculturalisme perquè en una societat pluricultural, la interculturalitat no es limita a predicar el respecte mutu entre les diverses cultures: promou el diàleg i els intercanvis entre les mateixes cultures.

A continuació indiquem algunes definicions de "interculturalitat":

« La interculturalitat és un procés de recerca i avenç per camins que ens menin a trobar un àmbit comú, que no és ni d'una ni dels altres, sinó compartit. » (Giol, 1995, 119)

"La relació intercultural és un diàleg de grup a grup, no una assimilació d'una minoria que es dissol en el si d'una majoria o l'anorreament dels individus en el si del col·lectiu." (Lluch, 1998, 19)

Interculturalitat *"significa que a partir de constatar la multiculturalidad, nos ponemos en comunicación, buscamos interlocución, nos dejamos influir mutuamente y nos reconocemos como personas con igualdad de derechos."* (V. Fisas, El País, 24 de maig de 2001, p. 6/Catalunya)

"Interculturalitat: Concepte entès com a procés actiu, relacional, de transformació i interacció de tots els membres de la societat." (El Pla Integral d'Immigració Manresa, pàgina s.n.)

"Com a intercultura es defineix la relació entre diferents persones i les seves manifestacions culturals, amb diàleg i aportacions mútues." (Pla Municipal per a la Nova Ciutadania Mataró, p. 8)

"Una societat intercultural és una societat multicultural però amb intercanvis, amb interrelació. És la mateixa societat multicultural però no és estàtica, hi ha canvis i intercanvis." (Kingolo)

II.2.2. Problemes

Les aproximacions dels tres conceptes anteriors no són sempre fàcils a entendre en particular perquè existeix a vegades una confusió entre diferents definicions dels mateixos conceptes. En el cas del concepte "integració" la confusió pot sorgir dels sentits diferents atribuïts a les mateixes paraules.

Com il·lustracions d'aquesta confusió, podem citar els exemples següents. El Pla Municipal per a la Nova Ciutadania defineix "multicultura" com: "*l'existència de diferents cultures en un mateix territori*" (Pla Municipal per a la Nova Ciutadania Mataró, p. 8), el que correspon a la definició de "pluriculturalitat" que hem assenyalat aquí damunt. La paraula "pluriculturalitat" és utilitzada a vegades per significar "multiculturalitat". Així, per Caritas "pluriculturalitat" és la situació "*en què diverses cultures coexisteixen aïlladament*" (Caritas española, 1995, 8). Per Caritas la pluriculturalitat no és assimilació perquè aquesta última és "*imposició exclusivista de la cultura dominant*" (Caritas española, 1995, 8). En el mateix paràgraf es pot llegir: "*Certes actituds de respecte cap a la cultura d'origen de persones o de col·lectius immigrants poden encobrir discriminació o inhibició davant de la responsabilitat de fer participar totes les persones dels béns socials i de les normes de convivència ciutadana.*" (Caritas española, 1995, 8). Però, segons la definició de "multiculturalitat" esmentada aquí damunt, les "actituds de respecte" es refereixen a la "multiculturalitat" (mot que Caritas no utilitza) i no pas a la "pluriculturalitat".

S'ha també de notar que Caritas no incrimina totes les "actituds de respecte" però només "*certes actituds de respecte*". De fet, en el mateix text, es pot llegir a la pàgina 8: "*El camí a seguir és el de la integració, entesa com un procés mitjançant el qual es propugna la participació de l'immigrant en la societat receptora, partint d'una política d'igualtat de drets i obligacions, i que té com a objectiu el respecte mutu i la convivència pacífica.*" No cal qualificar de "interculturalitat" una situació on existeix "*la participació de l'immigrant*", "*la convivència pacífica*"? Que significa "*respecte mutu*" quan això va junt amb la "*participació de l'immigrant*" i "*la convivència pacífica*"? No cal considerar un tal "*respecte mutu*", diferent de "*certes actituds de respecte*" que "*poden encobrir discriminació*", un signe de "interculturalitat"?

Els mateixos mots poden també rebre sentits contradictoris en llengües diferents. Per exemple, Casey fa observar que en castellà "multicultural" (o "multiculturalismo") tendeix a tenir connotacions negatives i sol interpretar-se com una dinàmica segregacionista. En canvi, segons el mateix autor, en anglès, "multicultural" té un contingut positiu i implica el reconeixement i respecte de les diferències culturals com a elements de cohesió en una societat on conviuen cultures diferents. Per Casey, aquesta accepció a vegades s'expressa en castellà amb la paraula "intercultural" (Casey, 1998).

II.2.3. Interculturalitat i Integració

Pels molts autors, interlocutors i participants "interculturalitat", "diàleg intercultural" i "integració" són conceptes connexes, conceptes estretament lligats (Comas, 2001, 169). En aquest sentit, en L'atenció als menors immigrants no acompanyats a Catalunya. Anàlisi de la realitat i propostes d'actuació, els autors escriuen: *"El requisit indispensable perquè l'objectiu de la integració social dels immigrants, és a dir, la seva circulació social normalitzada com a ciutadans amb plens drets in deures, no es contaminin d'idees i actituds assimilacionistes o segregacionistes, és el diàleg intercultural."* (Comas, 2001)

II. 2. 4. Interculturalitat, Identitat i Valors

La interculturalitat tal com definida aquí no constitueix una defensa del relativisme cultural entès com reconeixement de l'absència de valors universals, és a dir valors a què tant els immigrants i els autòctons podrien adherir? L'acceptació del relativisme cultural significa que la societat d'acollida hauria de respectar tots els valors dels "nous arribants" fins i tot els que serien contraris als seus propis valors. Pels autors, interlocutors i participants, el discurs de la interculturalitat no ha de ser demagògic en el sentit que parlant de "interculturalitat" s'ha de presentar el país receptor no pas com una societat permissiva per ideologia, per "humanisme" sinó com un col·lectiu posseïdor de valors "innegociables", "irrenunciabls", molts d'ells conquistats després de llargues lluites i guerres (Roig).

Altrament dit, lluny de ser una opció pel relativisme susceptible de desembocar en la voluntat d'abdicar, claudicar, quan es tracten d'immigrants, sobre els valors innegociables de la societat d'acollida, la interculturalitat constitueix un mètode, una pedagogia una de les finalitats de la qual és la conversió dels valors innegociables de la societat d'acollida en "valors comuns" dels autòctons i dels "nous arribants", en valors representatius dels "mínims" (Cardus, 2003) acceptables i acceptats per tots per a la convivència en el marc d'una "societat cohesionada" (Alonso). *"Al meu entendre, escriu Oliart, la cultura, els costums i la manera de ser dels immigrants han d'ésser respectats i acceptats en tot allò que no suposi una vulneració dels drets fonamentals de la persona i que no sigui contrari als valors substancials de la societat democràtica. Sostinc que tampoc no és possible crear una societat justa i que funcioni amb la necessària cohesió si no existeix una adaptació prèvia de determinats valors comuns entre els diferents col·lectius que la integren."* (Oliart, 1995, 168).

En Les cares del viatge. Una aproximació a la immigració estrangera de Rubí, els autors escriuen: *"El relativisme, si no volem que condueixi al nihilisme, a la pèrdua total de significats, cal que sigui atemperat per uns valors que potser sí que caldria anomenar universals (per exemple el dret a la vida o el dret a la llibertat). El contacte entre cultures, la negociació d'identitats que representa, no pot ser només un acceptar-se de manera irreflexiva; hauria de ser, també, un procés crític que conduís, a més un enriquiment mutu."* (Pineda, Vaccaro, 1999, 21). G. Tapinos escriu: *"Afirmar un derecho a la diferencia, supone que se defina lo que es aceptable y lo que no lo es. Si no se fijan límites, la noción de derecho a la diferencia es un concepto vacío."* (Tapinos, 1993, 31).

En altres mots, la interculturalitat té com a marc previ i finalitat un "model de societat" (Roig; Oliart, 1995, 166). És aquest "model de societat" que prohibeix que el respecte de la diversitat cultural que comporten els conceptes de integració i de interculturalitat pugui significar que la societat d'acollida ha d'acceptar qualsevol comportament, pràctica dels immigrants (Roig). La possibilitat de la no acceptació per la societat d'acollida de costums dels immigrants contraris al mateix "model de societat" constitueix un dels factors que fan que la integració no és automàticament sinònim de societat sense conflicte, sense tensió.

Quins són els components del “model de societat”, en particular pel que fa a Catalunya? Es poden citar a títol d'exemple els valors següents: la igualtat entre les dones i els homes, la democràcia, la llibertat religiosa, la justícia, etc.

II.2.5. Educació i Interculturalitat

Com per la integració, l'escola és considerada pels mots autors, interlocutors i participants com un dels instruments ideals per a fomentar la interculturalitat, entesa com creació d'una cultura nova que integri de manera harmoniosa elements que provenen de grups culturals o ètnics diferents (Crespo, Nicolau, 1998: 34-47; Tintoré, Mencía, 2000). Pel que fa a l'educació extraescolar, en particular als espais del lleure, Tintoré i Mencía pensen que es possible que hom arribi a una educació intercultural que, partint de l'idea que “les cultures són el resultat de mescles”, doni naixement a identitats mestisses (Tintoré, Mencía, 2000: 4). Pel que fa a l'escola, s'ha de notar que atès que la interculturalitat no significa opció pel “nihilisme”, la sensibilitat a la diversitat multicultural no ha de convertir l'escola en un espai de promoció del relativisme, en un espai capaç d’*“assumir totes les variables que presenten els diversos grups culturals”* (Paladàurias, 1999, 555). Dit d'una altra manera, *“saber escoltar i saber abandonar actituds etnocèntriques, arrogants i prepotents cal fer-ho compatible amb l'indispensable compromís ideològic de l'educació (i això no és gens fàcil), si aspirem a un tractament digne de la diversitat cultural a l'escola.”* (Carbonell i Paris, 1998, 214)

Però és l'escola un instrument que, des de la teoria i des de la pràctica, fomenta la interculturalitat? Varis autors, interlocutors i participants es refereixen a les nombroses reformes realitzades en l'àmbit escolar, com ara els milloraments de la imatge dels immigrants en els llibres de text, la inscripció de les seves cultures en el currículum escolar, que consideren com mesures que a llarg termini afavoreixen el naixement de la interculturalitat, la promoció del diàleg intercultural.

Vam també trobar durant la investigació altres opinions menys convingudes de la realitat dels efectes positius de l'escola actual en l'acceptació de la diversitat cultural. A títol d'exemple, en la seva ponència presentada a la Jornada de debat i reflexió "Benvinguts! La integració de la immigració i la interculturalitat als Països Catalans" (22 de març de 2003), S. Jamal es va demanar si la inscripció en el curriculum escolar de les cultures dels immigrants és sempre favorable a la interculturalitat, al respecte pels immigrants. En quina mesura l'accent posat en les cultures dels que venen de fora, lluny d'ajudar per a la seva integració, no acaba per obtenir el resultat contrari: singularitzar, estigmatitzar els immigrants i les seves cultures, posar-los fora de la societat d'acollida? Reflexionant sobre la diversitat a l'escola a partir d'una visió marxista, E. Santamaria afirma que és improbable —però no pas impossible— que la instrucció escolar sigui un instrument per crear una identitat "intercultural". En efecte, per ell l'escola ensenya "*capacitats i maneres de sentir, pensar i actuar*", "*una forma d'habitar el món*" pròpies de les classes dominants, ja que l'escola "*es troba més propera*" a aquestes que a les classes dominades (Santamaria, 1998, 97), en particular als immigrants. Aquest pessimisme sobre l'escola és compartit per autors com Pascual i Delgado que mostren que els discursos sobre la diversitat a l'escola en particular en el cas català han ofert un espai de reconeixement a d'altres grups ètnics però són massa lluny de reemplaçar l'univers unicultural de l'escola clàssica per la interculturalitat (Pascual, 1996; Delgado, 1996).

II.2.6. Interculturalitat a Catalunya: aportacions i experiències personals

Parlant de les seves experiències en la societat catalana, on la interculturalitat és molt poc reconeguda (Crespo), els participants a l'aula de diàleg intercultural han fet diverses observacions entre les quals destaquem les següents:

1. Quan arriba a Catalunya, l'immigrant ha de recompondre les seves experiències, la seva visió de les relacions interculturals tant al seu país d'origen com a Catalunya. Es pot dir que la societat d'acollida fa més agudes les diferències culturals o les fa sortir a la superfície. És el cas per exemple de les diferències entre àrabs i amazics, els "indígenes" i els "criollos" a l'Amèrica llatina.

2. Les experiències al país d'origen en l'àmbit polític, associatiu, artístic, etc. són un capital social i intel·lectual que són utilitzades per l'immigrant en el seu procés d'adaptació a un nou entorn, i també són part de la seva aportació a la societat receptora. Sense aquest reconeixement serà difícil entendre la riquesa de la diversitat i fer possible el diàleg intercultural.

3. La migració a l'Occident permet repensar i descobrir marcadors identitaris o identificaris. A títol d'exemple, els immigrants viuen l'experiència del que significa sentir i saber que hom és identificat com persona del "Tercer Món".

4. A nivell interpersonal és més fàcil generar una dinàmica intercultural positiva, constructiva i satisfactòria. En aquest nivell, el que predomina és la condició d'un com persona i no pas les diferències culturals. Com passar d'aquest nivell interpersonal al de la societat en general?

5. Els itineraris transculturals dels participants no han significat una ruptura amb els seus arrels. Al contrari, es reconeix la necessitat de tornar al seu país d'origen. Al mateix temps, les relacions amb les persones d'altres orígens ajuda per a "mirar i reconciliar-se" amb el propi passat personal i familiar.

6. Les relacions amb la societat catalana són diverses i depenen de factors propis als immigrants i als autòctons en presència. En certs sectors és fàcil arribar a un acord sobre la riquesa que comporta la diversitat. En el mateix temps, les relacions de veïnatge són difícils en certs barris. S'ha de notar que les experiències positives de diàleg i convivència interculturals són molt poc conegudes.

II.3. CULTURA, IDENTITAT

II.3.1. Observacions preliminars

Com pels conceptes "interculturalitat" i "integració", s'ha de notar que "cultura" i "identitat" són paraules la definició de les quals és complicada, ambigua (Beltrán).

II.3.2. Cultura

L'opinió més freqüent és que la cultura és una realitat que s'adapta a les circumstàncies, una realitat dinàmica i no pas una entitat estàtica (Beltrán, Juliano, Essomba, Golden).

A continuació indiquem unes definicions del terme "cultura".

"La cultura immigrada és el producte d'una experiència nova i d'una ubicació diferent respecte del passat, que viuen individus d'una col·lectivitat, de tal manera que les cultures depenen d'interrelacions a partir de les quals es consoliden i es modifiquen, perquè posseir una determinada cultura suposa tenir una determinada forma de veure el món i d'actuar-hi i implica una manera d'existir, de vincular-se i de tractar els altres. L'immigrant enriqueix així el nou espai social. No renuncia a la seva identitat, sinó que la va refent, recreant i reinventant-la a la influència del nou ambient social, donant lloc a una síntesi innovadora sense rebutjar ni negar la seva identitat originària." (Losada, 1996, 32)

"La interculturalitat entén la cultura com a un element divers i dinàmic que és el resultat de la capacitat creadora i d'aprenentatge de la humanitat. I proposa un model social, en continua construcció que tendeix cap a una nova síntesi cultural, construïda a partir dels models culturals presents en la societat" (Malgesini, Giménez, 2000, 38)

"el terme cultura es refereix a una construcció social, a una realitat plural, constituïda per grups d'homes i dones, no pas per a individus aïllats. La relació intercultural és un diàleg de grup a grup, no una assimilació d'una minoria que es dissol en el si d'una majoria o l'anorreament dels individus en el si del col·lectiu." (Lluch, 1998, 19)

"La cultura no és un fet estàtic, homogeni i aïllat, les diferents cultures estan en constant contacte". (AMIC, Ponència Base, Grup 2, p. 3)

II.3.3. Identitat

II. 3.3.1. Rellevància

La identitat és un concepte significatiu tant per la societat acollidora com per la comunitat d'immigrants. La importància de la identitat en particular pel que fa a Catalunya està afirmada per exemple en el Pla Interdepartemental d'Immigració i els escrits de Jordi Pujol on es parla de la "identitat històrica" de Catalunya i del fet que el respecte de les cultures dels immigrants no pot significar l'abandó dels valors de la mateixa identitat. Pel que fa als immigrants, J.A. Segura i J. Contreras noten que les reaccions de violència entre ells poden ser lligades a la pèrdua de la identitat o al sentiment de rebuig per la cultura dominant. Els dos autors escriuen: *"El inmigrante que ha perdido su grupo social de referencia, su reconocimiento y valorización social e individual puede actuar de forma violenta y defensiva cuando se siente agredido por el grupo mayoritario en su propia identidad, reforzando estos valores."* (Segura Lucas, Contreras Conesa, 2000, 177)

II.3.3.2. Tipus

Qualificatius diferents poden acompanyar el terme identitat: "identitat personal", "identitat col·lectiva", "identitat cultural", "identitat històrica", "identitat nacional", "identitat ètnica". Parlant dels immigrants, la identitat ètnica és la a què es fa sovint referència. És a ella que consagrem les línies següents.

II.3.3.3. Identitat ètnica

II.3.3.3.1. Definicions

Com es defineix la "identitat ètnica"? F. Tort Chavarria defineix la identitat ètnica com la "*relació de pertinença*" (Tort, 1994, 142) d'una persona a una ètnia determinada. La identitat ètnica és solament una de les diferents identitats socials que un individu pot tenir (Hobsbawm, 2000, 47-48). De fet, el mateix pot ser per exemple català pel que fa a

l'ètnia o la nació; catòlic, pel que fa a la religió; socialista pel que fa a la pertinença política, etc. La identitat ètnica, com les altres identitats socials, constitueix el resultat d'una operació d'auto-identificació d'un mateix com a membre, amb altres persones determinades, d'un grup ètnic. La mateixa operació té com a condició necessària una altra per la qual es designen i s'exclouen els que no són membres del grup ètnic en qüestió. Altrament dit, per la identificació ètnica una persona pren consciència de la seva pertinença a un grup ètnic que designa a ell mateix com "nosaltres" i que anomena a tots els no membres com "els altres" (Hobsbawm, 2000, 52; Pascual, 1996, 7; Woodward, 1997).

II.3.3.3.2. Identitat ètnica: unes característiques

A continuació indicarem unes característiques de la "identitat ètnica" més subratllades pels autors, interlocutors i participants. Es tracten de les característiques següents: el dinamisme, la variabilitat i l'adaptabilitat de la identitat ètnica. S'ha de notar que els mateixos caràcters s'apliquen també al concepte "cultura".

II.3.3.3.2.1. Dinamisme

La identitat ètnica pot ser analitzada sigui segons una perspectiva dita "primordialista" sigui segons una òptica "constructivista". En la primera òptica la identitat ètnica (i la consciència de la identitat ètnica) és considerada com un concepte "substantivat" (Pujadas et al., 1984, 57) dotat d'una essència predeterminada eterna, independent de la voluntat dels subjectes. La segona perspectiva, dita "constructivista", és la més freqüent. La lectura "constructivista" de la identitat ètnica afirma que com totes les altres identitats (Lapid, Kratochwil, 1996, 7-8; Friedman, 1994, 117-146), "*ethnic identity is not a given but, rather, a potential identity that must be constructed and brought into prominence as a basis for political action*" (Covell, 1993: 276). Això vol dir que les identitats ètniques són dinàmiques, en el sentit que es construeixen i depenen de la història i de la situació de la persona i del seu grup ètnic (Eller, Coughlan, 1996, 45-51; De Vos, 1995, 17, 23-24). A títol d'exemple, Donnan i Wilson pensen que "*national*

and ethnic identities [...] are configured at borders in ways that often differ from how these same identities are constructed in less peripheral areas of the state" (Donnan, Wilson, 1999, 64). Si és veritat que la identitat ètnica es construeix, hom ha de concloure que la identitat ètnica no és eterna i que pot transformar-se. Diversos autors noten que aquesta transformació de la identificació ètnica pot succeir en particular en casos de migració o urbanització (Pujadas, 1984,59-60; Uchendu, 1995,130-132).

L'exemple de Catalunya serveix per il·lustrar el principi que la identitat cultural dels immigrants i dels membres de la societat d'acollida és una realitat susceptible de transformació, d'evolució, de modulació segons les circumstàncies i les condicions de la seva vida. En particular el fet que hi pugui haver fills de pares immigrants musulmans que adoptin o conservin trets de la religió musulmana no exclou que en el mateix temps els mateixos joves comparteixin valors i adoptin símbols ("integració simbòlica" [Palaudàrias, 1999, 549]) usats pels joves de la societat d'acollida, és a dir joves catalans. J. Moreras escriu: "*La quotidianat es converteix en àmbit on conflueixen diversos referents culturals que es troben condicionats a entrar en relació, en diàleg. En barris com el de Ciutat Vella, la tradició de compartir una quotidià diversificada es troba inscrita en la seva memòria popular, i ara l'experiència adquirida es converteix en guia de la qual poden aprendre la resta de districtes de la ciutat.*" (Moreras, 1998, 13) Tal política pot també ser destinada a "*fomentar d'una manera decidida la comunicació entre gent diferent, com a forma de superar les distàncies socials i contribuir a la creació de noves identitats compartides i solidàries.*" (Moreras, 1998, 13).

II.3.3.3.2 Multiformalitat

Acabem de parlar del dinamisme de la identitat ètnica. El "dinamisme" es refereix a l'essència de la identitat ètnica que pot variar en intensitat. Un altre element de la identitat ètnica que pot variar és la seva expressió, la seva manifestació. Es tracta aquí de les maneres, de les expressions que el subjecte utilitza per expressar la seva pertinença a un grup ètnic. La pertinença ètnica és multiforme en el doble sentit. D'una part, existeix una multiplicitat d'instruments que hom pot utilitzar per expressar la pertinença a un grup ètnic. Es tracta dels mitjans següents: actes, símbols, ritus, declaracions, etc. S'ha de destacar la importància dels símbols com a instruments de

diferenciació ètnica i d'exteriorització, en direcció als altres, de la imatge d'un mateix o del grup a què hom pertany (Mach, 1993; Woodward, 1997, 9; Donan, Wilson, 1999, 65-66; Pujadas et al., 1984, 57).

En segon lloc, per expressar la seva identitat ètnica, el subjecte fa una selecció entre els diferents instruments possibles. Altrament dit, hom no utilitza indiferentment totes les formes possibles d'expressió de la identitat ètnica. A vegades, el subjecte expressarà la seva identitat ètnica a través formes que hom pot considerar com "fortes". En altres ocasions es tractarà de formes "menys fortes". Es pot pensar per exemple en els casos d'assimilació ja que "*el hecho de que los asimilados acepten una nueva identidad no necesariamente significa que nieguen la antigua*". (Hobsbawm, 2000: 54).

La identitat ètnica és solament una entre les diferents identitats que poden definir una persona (Hobsbawm, 2000, 47-48; Smith, 1993, 28). En principi, "*per a persones nascudes —i amb una endocultura adquirida— en el si d'un grup ètnic únic, l'adscripció resta latent o en estat potencial, mentre especials circumstàncies [...] no portin a primer terme aquesta identificació*" (Pujadas et al., 1984, 58). És doncs possible que, malgrat el fet que tingui una consciència ètnica, el subjecte o en particular l'immigrant rebutgi voluntàriament d'expressar-ho i manifesta en canvi les seves identitats no ètniques o una d'entre elles.

II.3.3.3.2.3. La interculturalitat: una amenaça per la "identitat catalana"?

La societat catalana podria seguir ser ella mateixa si acceptés la interculturalitat? Els immigrants que mantenen alguns trets característiques de la seva cultura d'origen (per exemple els immigrants de religió musulmana que conserven algunes pràctiques de la seva religió) no constitueixen actors de resistència, d'oposició en particular a la "identitat catalana"? Aquestes són algunes de les qüestions relatives als valors i a la identitat cultural o nacional (pel que fa a Catalunya) que l'opció per la interculturalitat genera.

La interculturalitat és acceptació de la diversitat cultural. Hem vist que la interculturalitat tal com va ser definida durant la investigació no podia comportar la

renuncia als valors innegociables. Però caldria davant la diversitat introduïda pels immigrants evitar “*actituds de por i reactives*” susceptibles de “*provocar situacions de tensió considerable*” (Recolons). Caldria també saber interpretar de manera adient el sentit de les pràctiques dels immigrants diferents de les de la societat d’acollida i per tant representatives prima facie d’un xoc cultural. De fet, a vegades el recurs en particular pels marroquins a elements de la seva cultura d’origen, com ara la pràctica de la religió musulmana pot ser no pas una oposició a la cultura catalana però una manera d’enfocar “*des d’una posició menys feble la interrelació amb la societat d’acolliment*”. (Roque et al., 1994, 121).

Per Palaudàrias, el recurs pels immigrants a algunes pràctiques de la seva societat d’origen ha de ser interpretat a vegades com “*la resposta als obstacles per exercir els drets reconeguts per la Constitució, a les dures condicions d’assentament i al comportament de la societat de recepció vers la immigració. Però també i simultàniament, és una mostra de la capacitat de resistència i superació que les famílies presenten enfront d’aquests obstacles i de la positiva valoració que en general fan del procés migratori. Aquest retorn sobre l’islam cal entendre’l com una resposta de resistència i com una presa de prestigi davant de la cultura dominant, no com una oposició a la modernitat, ni tampoc com a un fonamentalisme i menys com allò natural, ja que en part i de mica en mica, les famílies en el procés de reagrupament van acceptant canvis, que es manifesten, per exemple, en l’obertura de la vida laboral, formativa i pública per algunes joves i dones, i també en l’acceptació d’un nivell d’individualitat cada cop més important dins de la col·lectivitat que compensa el domini i control que aquesta exerceix.*” (Palaudàrias, 1999, 545-546)

III. CRITIQUES I RECOMANACIONS

Les critiques i recomanacions que farem s'articulen entorn a quatre punts.

III.1. INTEGRACIÓ: A L'ESCOLTA DELS IMMIGRANTS

S'ha de notar que la molt gran majoria dels autors, interlocutors i participants (sobretot els autors) són membres de la societat d'acollida. Però que pensen els immigrants de la "integració", de la "interculturalitat"? Tot reconeixent la importància de les aportacions dels membres de la societat d'acollida, pensem que l'opció pel respecte dels immigrants que defensa la concepció de la integració estudiat aquí hauria de conduir a oferir més espai d'expressió als immigrants per poder escoltar-los. Això podria constituir una de les realitzacions significatives del model de integració fomentat aquí perquè, donant la paraula als immigrants, se'ls reconeixrà el dret de ser subjectes de la seva integració per deixar de ser-ne només els objectes de què parlen els representants de la societat d'acollida. Seria també una manera de distanciar-se del paternalisme propi al colonialisme que, perquè proclama que sap el que és bé pel colonitzat, vol parlar sol d'aquest bé i realitzar-lo sol en lloc del colonitzat ell mateix. Com ho va notar uns dels rars autors originaris d'un país del Tercer món, *"las mujeres siguen siendo objeto de "trabajo hacia la integración" en vez de ser el sujeto de la organización de su situación y relación, no únicamente con la sociedad española, sino también con su comunidad de origen y familia, lo que implicaría medidas y medios mucho más reflexionados y consecuentes que los escasos albergues y pisos tutelados que acogen a las mujeres en situación de ruptura."* (Abdelaziz, 2000, 102)

Hom pot preguntar-se si per l'immigrant la integració, la interculturalitat constitueixen "un problema", "un tema de discussió", una dificultat? L'immigrant parla de la integració o viu la integració, la interculturalitat? Per M. Abdelaziz, la paraula "integració" és externa al llenguatge dels immigrants (Abdelaziz, 2000, 99).

7

Per experiència sabem que la interculturalitat, la integració constitueixen pràctiques quotidianes, costums apresos des de la infància (a vegades pràctiques de supervivència). Es pot citar com exemples el costum del multilinguisme (o interlinguisme) a l'Àfrica subsahariana: a títol d'exemple un nen africà pot a vegades parlar llengües diferents segons els seus interlocutors o l'espai on és. Si a l'escola ha de parlar una llengua europea –la llengua oficial del país–, amb els seus amics pot parlar o la mateixa llengua europea o una llengua africana que pot ser diferent de la que utilitza per parlar amb els seus pares. A molts països de l'Àfrica subsahariana, es pot veure la mateixa interculturalitat i convivència pacífica pel que fa a les religions.

Pensem que potser el discurs de la integració, fins i tot quan proclama la igualtat, el respecte pels immigrants, perdria als seus accents colonialistes subjacents, inconscients si hom pogués oferir als immigrants la possibilitat no només d'explicar les seves experiències de integració en particular a Catalunya i al seu país d'origen però també de posar en evidència les lliçons i exhortacions de integració contingudes en la seva TRADICIÓ. Els immigrants venen a Catalunya per trobar condicions de vida dignes que no van trobar al seu país d'origen. Si volem respectar la seva cultura segons el concepte de integració defensat pels autors llegits, caldria evitar de presentar l'exigència de la integració com una altra riquesa de la què els immigrants serien desproveïts en la seva tradició i que descobririen només a l'Occident.

En conclusió, seria útil que hi hagués treballs escrits pels immigrants sobre les teories i les pràctiques de la integració en la seva tradició. També seria útil que hi hagués més treballs de camp sobre integració realitzats als llocs on viuen els immigrants.

III. 2. INTEGRACIÓ, INTERCULTURALITAT: A L'ESCOLTA DEL CATALÀ DEL CARRER

Els autors, interlocutors i participants de la nostra recerca no són persones representatives del ciutadà català “de a pie”. El que ens condueix a preguntar-nos les tres qüestions següents:

1. Quin sentit tenen les paraules "integració", "interculturalitat", "multiculturalitat" pel català ordinari (del carrer), per exemple el que viu a Manresa, a Mataró al costat d'uns immigrants?
2. Existeix una correspondència entre les definicions de "integració", "interculturalitat" ofertes pels autors examinats i les que podria donar la gent del carrer?
3. La integració i la interculturalitat són necessitats, preocupacions que sorgeixen de la gent o són objectius imposats des dels despatxos de les autoritats, dels intel·lectuals?

III. 3. NOUS DISCURSOS POLÍTICS DE INTEGRACIÓ

Els discursos dels polítics i els documents oficials proclamen principis humanistes sobre la necessitat de la igualtat entre els immigrants i els autòctons. A més de la deficiència evident dels mitjans destinats a la posada en pràctica d'aquests principis, s'ha de notar que els mateixos discursos i documents també contenen diverses imprecisions i són contradictòries. Com exemples, prendrem tres documents oficials: el Programa GRECO, El Pla interdepartamental d'immigració 2001-2004 de la Generalitat de Catalunya, l'entrevista a Raimundo Aragón Bombín, Director general de Migracions realitzada per Papeles de expresión del Centro de acogida de refugiados de Vallecas (agosto-septiembre 1995, nº 6).

III.3.1. Imprecisions

a) Pla interdepartamental

-El pla posa un accent particular sobre la "identitat catalana" però no defineix els components de la mateixa identitat.

-Diverses qüestions sorgides de la lectura del Pla queden sense respostes, com ara:

-a) La identitat de què es parla és absoluta (identitat en tots els plans) o relativa (identitat en alguns plans, i quals?)

-b) Atès que el Pla reconeix que Catalunya s'ha enriquit (i s'enriqueix) a través dels segles d'"empelts" i aportacions foranes, després de tots aquests "empelts" es pot i es podrà encara parlar de "identitat històrica catalana"? No seria més exacte parlar de "nova identitat catalana"?

-Pel que fa a la integració, es pot parlar de l'adaptació de la societat d'arribada, de respecte de la cultura del migrant, d'"equilibri" entre la identitat del migrant i la cultura de Catalunya quan es dóna a la integració com a objectiu la preservació de la identitat de Catalunya? Tal objectiu no fa de la "integració" un sinònim de "assimilació"?

b) Programa GRECO

-El Programa GRECO utilitza a diverses vegades sense definir-los els concepte "integració", "convivència multicultural", etc.

-La lectura del Programa no permet contestar a diverses qüestions, per exemple:

-a) La "integración" és sinònim de "adaptación"? En efecte, el document diu: "Un objetivo fundamental de la política de extranjería e inmigración debe ser la adaptación e integración de los nuevos inmigrantes y extranjeros en España".

-b) La integració és sinònim de "proceso de culturalización" (<http://www.mir.es/dgei/acciones.htm>, p. 7)

-c) Espanya vol "integrar" tots els immigrants regulars o solament una categoria precisa dels immigrants regulars? El document diu: "-Integración de los residentes extranjeros y de sus familias, que contribuyen activamente al crecimiento de nuestro país"

(<http://www.mir.es/dgei/introducci.htm>, p. 1; <http://www.mir.es/dgei/necesidad.htm>, p. 1).

Hom pot pensar que el Programa Greco busca solament la integració d'aquells immigrants que participen "activamente" al "crecimiento" d'Espanya. I quins sons els criteris per determinar els "residentes extranjeros que contribuyen activamente al crecimiento" d'Espanya? Qui tindrà el poder de designar els "residentes extranjeros que contribuyen activamente al crecimiento" d'Espanya? Unes autoritats polítiques (Govern central, Comunitats autònòmiques, Municipis, etc.), la societat civil (Associacions, Veïns, etc.)?

-d) A quin tipus de "crecimiento" es refereix el document: econòmic (diners aportats pels turistes, treball -i quin treball?-), cultural, científic, etc?

-e) La contribució dels immigrants al "crecimiento" d'Espanya de què parla el document com a condició per la integració inclou també les "aportaciones [de los inmigrantes] a la sociedad española, desde el punto de vista humano" (<http://www.mir.es/dgei/acciones.htm>, p.13)?

III.3.2. Contradiccions

a) Pla interdepartamental

Ens sembla que el Pla està dividit entre dues exigències contradictòries:

a) "el políticament correcte" que obliga a no parlar d'assimilació però de "respecte mutu", de "convivència", de "procés a doble sentit", de "treball d'adaptació tant del qui ve de fora, com de la societat que l'acull" (p. 11), de la inconveniència de la "desculturització" (p. 118) del migrant, etc;

b) "el ideològicament correcte" que condueix a reprendre el discurs de sempre sobre la "identitat", "la preservació de la nostra cultura", la "identitat nacional" i que té com a base intel·lectual la superioritat de la cultura occidental. I és clar que és aquesta segona exigència que constitueix la tendència decisiva, determinant.

Si és veritat que Europa (també Catalunya), que necessita els treballadors de fora, esdevé multicultural (p. 18), com pot haver-hi aquesta multiculturalitat sense que hi hagi creació, aparició d'una nova identitat cultural a Catalunya?

b) Programa GRECO

-El programa parla de dos objectius diferents que ens semblen oposats:

-el retorn dels emigrants als seus països d'origen ("la inversión para el codesarrollo de los países de emigración tiene que ser la pieza clave del diseño global de la política del Gobierno en la presente legislatura, en la que hemos de favorecer, entre otras actuaciones, el retorno de emigrantes a sus países de origen", <http://www.mir.es/dgei/necesidad.htm>, p.1)

-la integració (entre altres coses sobre la integració, el Programa afirma: "La adquisición de la nacionalidad se configura como un aspecto importante en el proceso de integración social del inmigrante", <http://www.mir.es/dgei/acciones.htm>, p.8).

-Com conciliar aquests dos objectius? Existeixen dos tipus d'immigrants residents a Espanya : d'una part, els que Espanya vol que retornin als seus països després de la seva estància a Espanya; d'altre part , els que Espanya vol "integrar"? Pot pensar un immigrant nacionalitzat espanyol en tornar al seu país? La qüestió és pertinent en particular pels immigrants que per esdevenir espanyols han de renunciar a la seva nacionalitat d'origen (absència de conveni de doble nacionalitat amb Espanya).

-Com conciliar el "conocimiento de la cultura" dels immigrants i la integració dels mateixos? En efecte, parlant de la integració dels immigrants, el document diu: "El marco de convivencia será la Constitución y las leyes españolas a las que , con mayor o menor esfuerzo dependiendo de sus raíces culturales, habrán de adaptarse, respetar y disfrutar [...]" (<http://www.mir.es/dgei/necesidad.htm>, p.2). Els immigrants tindren encara una cultura propia després de la seva integració a la societat espanyola? Com parlar de "tolerancia" si els immigrants han de sotmetre's com els espanyols a la Constitució i les lleis espanyoles?

c) Entrevista a Raimundo Aragón Bombin

En aquesta entrevista podem llegir: "*Pero no se trata dado el nivel de desempleo, de que los inmigrantes puedan acceder sin ningún tipo de limitaciones al mercado de trabajo.*" (p.5); "*Un de los principios para la integración es la estabilidad.*"(p. 6)

Si els immigrants han d'accedir al mercat del treball amb unes limitacions, com s'assegura la seva estabilitat, condició de la seva integració?

III.3.3. Condicions per nous discursos polítics de integració

Llegint discursos polítics i documents oficials sobre la integració i la interculturalitat hom és en dret de preguntar-se si els polítics i les Administracions coneixen la situació exacta dels immigrants la integració dels quals parlen. Per què el discurs polític i oficial sobre la integració i la interculturalitat no sigui buit de tota substància, per què el mateix discurs no es converteixi en pura "logomachia" amb objectius electoralistes, ens sembla necessari que es realitzi pels decidors (polítics, Administracions) una investigació sobre les veritables condicions de vida i d'existència dels immigrants. Caldria comparar aquestes condicions a les dels nadius.

Els següents aspectes haurien de constituir temes d'estudi profund:

a) condicions de treball: en quins sectors treballen els immigrants? Quantes hores per dia? Quin tipus de treball? En quin estat està l'immigrant després del treball? Tenen els immigrants les possibilitats (temps, diners, forces, etc.) de realitzar un altre tipus d'activitat (per exemple aprendre el català, encarregar-se del control de l'evolució escolar dels seus infants) després del treball?

b) Condicions de l'habitat: on viuen els immigrants? Quin és l'estat del seu habitat? Quants diners paguen per el lloguer? Com els immigrants aconsegueixen el seu habitat?

c) Formació: -estudi de la llengua: disposen els immigrants de mitjans per aprendre la llengua del lloc? Ofereixen les administracions a l'immigrant les possibilitats d'aprendre

la llengua? Existeix suficient publicitat sobre aquestes possibilitats? Aprenen els immigrants les llengües parlades a Catalunya? Quins són els preus i els horaris dels cursos de llengua pels immigrants?

-altres tipus de formació: poden els treballadors immigrants seguir cursos de formació? A quines condicions?

d) vida associativa: existeixen associacions dels països dels immigrants? Tenen aquestes associacions els mitjans necessaris (local, diners, personal, etc.) per funcionar? Quines són les relacions entre aquestes associacions i les autoritats públiques? Reben aquestes associacions ajut pública? Per fer quin tipus d'activitats? Permeten les condicions de vida (sobretot el treball) als membres immigrants una participació consistent a les associacions?

Es podrien afegir preguntes sobre els altres àmbits de la vida dels immigrants com: el menjar, el vestir, els ocis, relacions amb els veïns, etc.

Ens sembla que seria només quan els decidors haurien pres coneixement de les condicions reals de la vida dels immigrants que podrien indicar una definició de la integració dels immigrants que sigui creïble. La mateixa definició podria en particular posar en evidència unes condicions o maneres de vida dels immigrants que fan més difícil (i perquè?) la seva integració i altres que, al contrari, l'afavoreixen. Tal definició tindria entre altres avantatges el fet que podria mostrar que algunes causes de la no integració dels immigrants provenen de la societat d'arribada perquè ofereix als mateixos condicions de vida que converteixen la seva integració en "missió impossible". En efecte, com els immigrants poden per exemple adoptar regles de vida i comportaments similars als dels nadius quan són obligats a tenir com a úniques possibilitats de treball i d'hàbitat les que els nadius no accepten?

III.4. INTEGRACIÓ: IGUALTAT I IGUALITZACIÓ

Atès les condicions de vida precàries dels immigrants, si s'opta, com fan els autors dels escrits estudiats, per una integració entesa com situació de igualtat de drets i deures entre els immigrants i els autòctons, caldria preguntar-se si tal igualtat podria realitzar-se sense un previ procés de igualització de les condicions de vida entre els autòctons i els nous arribants. En efecte, com que els immigrants tenen una situació més desfavorida que la dels nadius, ens sembla que una pura i senzilla igualtat provocarà un distanciament encara més gran entre els dos grups. El que significa que s'haurà de pensar en algunes mesures de "discriminació positiva" (o "desigualtats compensatòries") en favor dels immigrants. La societat d'acollida (classe política, ciutadans de "a pie") està llesta per acceptar aquest enfocament? La Constitució el permet? Cal notar que uns autors proposen aquesta tècnica de igualització. A títol d'exemple Enric Argullol afirma: "*S'hauria de fer una política de migracions global que abasti tots els camps: [...] polítiques de suport –escola, habitatge, sanitat...-, que lògicament esdevenen instruments d'integració, que s'inspirin en criteris de discriminació positiva...*" (Enric Argullol, *Avui*, 4 de març de 2001, p.27). Al canvi, Ghassan Saliba rebutga tal possibilitat: "*No s'ha de fer ni discriminació positiva ni negativa per als immigrants, simplement cal aplicar la igualtat de drets i obligacions.*" (Ghassan Saliba, Responsable Departament de migracions de CCOO i president del CITE, *Avui*, 4 de març de 2000, p. 25)

BIBLIOGRAFIA

ABDELAZIZ, M. (2000). *Experiencias y retos de integración*. En: Estudios de Juventud, nº 49, 2000, pp. 99-102.

AJA, E.; CARBONELL, F.; COLECTIVO IOÉ; FUNES, J.; VILA, I. (1999). *La immigració estrangera a Espanya. Els reptes educatius*. Fundació "La Caixa" (Barcelona)

AMIC (2001). *Immigració i treball : "Universalitat de l'Estatut del Treballador"*. Primer Congrés d'immigració a Catalunya (Barcelona, 2001), Ponència Base, Grup 1.

----- *Educació i cultura: Cap a la normalització. La diversitat dins la cohesió social* . Primer Congrés d'immigració a Catalunya (Barcelona, 2001), Ponència Base, Grup 2.

----- *Ciutadania: "Ètica jurídica i política realista"*. Primer Congrés d'immigració a Catalunya (Barcelona, 2001), Ponència Base, Grup 3.

-----, *Entorn socio-sanitari: "Accessibilitat de les xarxes públiques i privades d'habitatge i sanitat"*. Primer Congrés d'immigració a Catalunya (Barcelona, 2001), Ponència Base, Grup 4.

----- *Entorno socio-sanitario: "Accesibilidad de las redes públicas y privadas de vivienda y sanidad. Segunda parte: Inmigración y sanidad"*. Primer Congrés d'immigració a Catalunya (Barcelona, 2001), Ponència Base, Grup 4 B.

APARICIO, R. (dir.); TORNOS, A. (real.) (2001). *Estrategias y dificultades características en la integración social de los distintos colectivos de inmigrantes llegados a España*. Instituto de Migraciones y Servicios Sociales (IMSERSO) (Madrid)

ARGULLOL, E. (2001). *Integració*. En: Avui, 4 de març de 2001, p.27.

BARTH, F. *Ethnic groups and boundaries*. (1996). En: HUTCHINSON, J. (ed.); SMITH, A.D. (ed.) (1996). Ethnicity. Oxford University Press (Oxford, New York), pp. 75-82.

BELTRÁN, J.; SÁIZ, A. (2001). *Els xinesos a Catalunya. Família, educació i integració*. Fundació Jaume Bofill. Editorial Alta Fulla (Barcelona)

BOMBIN, A. (1995). Entrevista [con el Director General de Migraciones]. En: Papeles de expresión del Centro de acogida de refugiados de Vallecas, agosto-septiembre 1995, nº 6, pp. 4-7.

BONAL, X. (1997). *Diversitat a l'escola: de què i per a què?* En: Ambits de Politiques i Sociologia, 4, primavera, 1997, pp. 11-12.

BOTEY, J. (1999). *Construir una societat multicultural*. En: IBÁÑEZ, J.; ROS, A.; PARRAMON, C.C.; BOTEY, J. (1999). L'Hospitalet, ciutat d'acollida. Expressions

culturals d'origen andalús. Interculturalitat. Centre d'Estudis de l'Hospitalet, Quaderns d'estudi nº 16., pp. 163-179.

BROWN, D. (1998). *Why is the nation-state so vulnerable to ethnic nationalism?* En: Nations and Nationalisms, 4 (1), 1998, pp. 1-15.

BROWN, M.E. (ed.) (1993). *Ethnic conflict and International security*. University Press (Princeton)

CANDEL, F.; CUENCA, J.M. (2001). *Els altres catalans del segle XXI*. Autors; Editorial Planeta (Barcelona)

CARBONELL F. (1995). *Ciudadanos euro-árabes: la "integración" de los inmigrantes magrebies* (Treball de Màster en Estudis Euro-Àrabs, CIDOB)

CARBONELL I PARIS, F. (1998). *La integració social i la diversitat cultural a l'escola*. En: Educar, 22-23, 1998, pp. 197-216.

CARITAS ESPAÑOLA (1995). *Inmigrantes: propuestas per a la seva integració*. Caritas Espanyola (Madrid).

CASEY, J. (1998). *Les associacions i la integració d'inmigrants estrangers*. En: Revista catalana de Sociologia, 6/97, juny 1998, pp. 9-22.

COLECTIVO IOÉ (ACTIS, W.; PEREDA, C.; DE PRADA, M.A.) (2000). *La situación de los inmigrantes en la España de hoy*. En: Estudios de la Juventud, nº 49, 2000, pp. 13-41.

COLECTIVO IOÉ (1992). *La Inmigración Extranjera en Catalunya. Balance y perspectivas*. Institut Català d'Estudis Mediterranis (Barcelona)

COMAS, M. (coord.). (2001). *L'atenció als menors immigrants no acompanyats a Catalunya. Anàlisi de la realitat i propostes d'actuació*. Fundació J. Bofill, Col. Finestra oberta (Barcelona)

COMISSIÓ D'ESTUDI SOBRE LA SITUACIÓ A CATALUNYA DE LA IMMIGRACIÓ DE TREBALLADORS ESTRANGERS (1993). *Compareixença dels senyors Jordi Portal, Jordi Pascual i Josep Ribera*. En: Diari de Sessions del Parlament de Catalunya, Sèrie C, nº. 82/IV Legislatura/Tercer període, dimarts, 27 d'abril 1993.

COVELL, M. (1993). *Belgium: the variability of ethnic relations*. En: McGARRY, J. (ed.); O'LEARY, B. (ed.) (1993). The politics of ethnic conflict regulation. The editors (London), pp. 275-295.

CRESPO, R. (2001). *Sobre integració*. (Article no publicat, disponible a Intecultura)

CRESPO, R.; NICOLAU, A. (1998). *Immigració i Interculturalitat: una interpel·lació a la societat catalana* (Fundació J. Bofill Arxiu)

DELGADO, M. (1998). *Diversitat i integració. Lògica i dinàmica de les identitats a Catalunya*. Editorial Empúries (Barcelona)

DIAO, A. (2003). *Què s'entén per integració dels immigrants?* Ponència presentada a la Jornada de debat i reflexió "Benvinguts! La integració de la immigració i la interculturalitat als Països Catalans" (Fundació Congrés de Cultura Catalana, Intercultura, Centre pel Diàleg Intercultural de Catalunya, 22 de març de 2003)

DONNAN, H.; WILSON, T.M. (1999). *Borders frontiers of identity, nation and state*. Berg (Oxford, New York)

EL GHARBI, S.A. (2003). *Immigració i Integració*. Ponència presentada a la Jornada de debat i reflexió "Benvinguts! La integració de la immigració i la interculturalitat als Països Catalans" (Fundació Congrés de Cultura Catalana, Intercultura, Centre pel Diàleg Intercultural de Catalunya, 22 de març de 2003).

ELLER, J; COUGHLAN, R. (1996). *The poverty of primordialism: the demystification of ethnic attachments*. En: HUTCHINSON, J. (ed.); SMITH, A.D. (ed.) (1996). *Ethnicity*. Oxford University Press (Oxford, New York), pp. 45-51.

FISAS, V. (2001). *Integración. Interculturalidad*. En: *El País*, 24 de maig de 2001, pp. 6-7/Catalunya.

FLECHA, R. (1997). *Igualtat educativa i diferència cultural*. En: *Àmbits de Polítiques i Sociologia*, 4, primavera, 1997, pp. 20-21.

FRANZÉ MUDANÓ, A. (1999). *Lengua y cultura de origen: niños marroquíes en la escuela española*. Ediciones del Oriente y del Mediterráneo (Madrid)

FRANZÉ MUDANO, A. (2000). *Escuela e inmigración: respuestas educativas ante la diversidad*. En: *Estudios de Juventud*, nº 49/2000, pp. 67-73.

FRIEDMAN, J. (1994). *Cultural identity and global process*. SAGE (London, etc.)

GARRETA I BOCHACA, J. (1998). *Minories ètniques, associacionisme i integració sociocultural*. En: *Papers*, nº 56, 1998, p. 197-230.

GASSO MARTÍ, C. (1996). *Multiculturalismo e integración de los inmigrantes marroquíes en Cataluña*. (Memoria Master Estudios Internacionales CIDOB)

GEERTZ, C. (1996). *The integrative revolution*. En: HUTCHINSON, J. (ed.); SMITH, A.D. (ed.) (1996). *Ethnicity*. Oxford University Press (Oxford, New York), pp. 40-45.

GIOL, J. (1995). *Política d'immigració i d'integració*. En: *Solidaritat. Cooperació. Immigració*. Fundació Rafael Campalans (Barcelona), pp. 119-127.

GISPERT, N. (2001). *Integración. Interculturalidad*. En: *El País*, 24 de maig de 2001, pp. 6-7/Catalunya.

GOLDEN, S. (2003). *Un model teòric del procés de la interculturalitat: els estudis interculturals*. Ponència presentada a la Jornada de debat i reflexió "Benvinguts! La integració de la immigració i la interculturalitat als Països Catalans" (Fundació Congrés de Cultura Catalana, Intercultura, Centre pel Diàleg Intercultural de Catalunya, 22 de març de 2003)

GRUP DE RECERCA I ACTUACIÓ SOBRE MINORIES CULTURALS I TREBALLADORS ESTRANGERS (GRAMC). (Desembre 1999). *Estudi sobre l'èxit i el fracàs escolar dels alumnes fills d'immigrants estrangers africans escolaritzats a les comarques de Girona*. Universitat de Girona, Grup de Recerca en Educació Especial. Departament de Pedagogia (Girona)

HALL, T.D. (1998). *The effects of incorporation into World-Systems on ethnic processes: lessons from the ancient world for the contemporary world*. En: *International Political Science Review* (1998), Vol.19, n°3, pp. 251-267.

HERRERA, E. (1998). *La incorporació d'immigrants a societats d'arribada*. En: *Revista catalana de sociologia*, 6/97, juny 1998, pp. 23-32.

HOBSBAWM (2000). *Identidad*. En: SILVEIRA GORSKI, H.C. (ed.) (2000). *Identidades comunitarias y democracia*. Trotta (Madrid), pp. 47-62.

IBÁÑEZ, J.; ROS, A.; PARRAMON, C.C.; BOTEY, J. (1999). *L'Hospitalet, ciutat d'acollida. Expressions culturals d'origen andalús. Interculturalitat*. Centre d'Estudis de l'Hospitalet, Quaderns d'estudi n°. 16 (Hospitalet)

IZQUIERDO ESCRIBANO, A.; NOYA, J. (1999). *Lugares migratorios. Una propuesta teórica y metodológica para el análisis de la integración social de los inmigrantes*. En: *Migraciones*, 6, pp. 19-42.

IZQUIERDO ESCRIBANO, A. (2000). *El proyecto migratorio y la integración de los extranjeros*. En: *Estudios de Juventud*, n° 49, 2000, pp. 43-52.

JAMAL, S. (2003). *L'immigrant i la llengua catalana*. Ponència presentada a la Jornada de debat i reflexió "Benvinguts! La integració de la immigració i la interculturalitat als Països Catalans" (Fundació Congrés de Cultura Catalana, Intercultura, Centre pel Diàleg Intercultural de Catalunya, 22 de març de 2003)

JOFRE, P.; CALVO, A.; VEGA, E.; MOLLÀ, D. et al. (1978). *La immigració als països catalans*. Edicions de la Magrana (Barcelona)

JONES, S. (1997). *The Archaeology of ethnicity: constructing identities in the past and present*. Routledge (London)

LABRADOR FERNÁNDEZ, J. (2000). *Minorías étnicas, migración e integración*. En: *Estudios de Juventud*, n° 49, 2000, pp. 9-12.

LAPID, Y. (ed.); KRATOCHVIL, F. (ed.) (1996). *The Return of culture and identity in international relations theory*. Lynne Rienner (Londres)

LISON TOLOSANA, C. (1994). *Etnicidad y violencia*. En: FERNÁNDEZ DE ROTA Y MONTER, J.A. (ed.) (1994). Etnicidad y violencia. Universidade da Coruña (A Coruña), pp. 9-20.

LLUCH, A.M. (1998). *L'associacionisme dels immigrants*. En: Documents CIDOB, nº 67-68, desembre 98-gener 99, pp. 18-19.

LOSADA, T. (1996). *Interculturalitat i integració de la immigració magrebina*. En: Medi Ambient. Tecnologia i cultura, desembre 1996, pp. 30-35.

McGARRY, J. (ed.); O'LEARY, B. (ed.) (1993). *The politics of ethnic conflict regulation*. The editors (London).

MACH, Z. (1993). *Symbols, conflict, and identity essays in political anthropology*. State University of New York Press (Albany, N.Y.)

MALGESINI, G.; GIMÉNEZ, C. (2000). *Gula de conceptos sobre migraciones, racismo e interculturalidad*. Autors; Los libros de la Catarata; Consejería de Educación de la Comunidad de Madrid (Dirección General de la Juventud) (Madrid)

MASLLORENS, A. (1994). *Estat de la qüestió sobre immigració a Catalunya*. J. Bofill (Barcelona)

MENDILUCE (2001). *Integración. Interculturalidad*. En: El País, 24 de maig de 2001, pp. 6-7/Catalunya.

MORERAS, J. (2000). *Hijos de padres inmigrantes*. En: Estudios de Juventud, nº 49, 2000, pp. 75-80.

----- (1999). *Musulmanes en Barcelona. Espacios y dinámicas comunitarias*. CIDOB Edicions (Barcelona)

----- (1998). *Multiculturalitats urbanes*. En: Documents CIDOB, nº 67-68, desembre 98-gener 99, pp. 11-13.

NARBONA REINA, L.M. (1992). *Marroquies en Viladecans. Una aproximación al tema de la inmigración*. Ajuntament de Viladecans; L'autor (Viladecans).

NICOLAS, G. (1973). *Fait "ethnique" et usages du concept d'"ethnie"*. En: Cahiers Internationaux de Sociologie, 1973, vol. LIV, pp. 95-126.

NOGUER PUIGIVILA, T. (coord.); ARREBOLA GÓMEZ, N. (coord.) (2000). *Fòrum intercultural de Vic. Cicle de xerrades sobre fenomen migratori i procés d'adaptació*. Servei de Publicacions de l'Ajuntament de Vic (Capellades)

OBIETA CHALBAUD, J.A. (1980). *El derecho de autodeterminación de los pueblos. Un estudio interdisciplinar de derechos humanos*. Editorial Vizcaina (Publicaciones de la Universidad de Deusto) (Bilbao).

OLIART, J. (1995). *Vies per a la integració*. En: Solidaritat. Cooperació. Immigració. Fundació Rafael Campalans (Barcelona), pp. 159-170.

OLIVÉ, L. (1995). *Atenció, primer pas d'integració*. En: Solidaritat. Cooperació. Immigració. Fundació Rafael Campalans (Barcelona), pp. 139-148.

PAÍSOS CATALANS SEGLE XXI (2000). *Identitat, societat i cultura* (Resolucions i Propostes del III Congrés de cultura catalana). Edicions El Jonc (Lleida)

PAJARES, M. . (2001) *Integración. Interculturalidad*. En: El País, 24 de maig de 2001, pp. 6-7/Catalunya.

PALAUDARIAS, J.M. (1998). *Educació i integració en el cas de la comunitat marroquina a Girona. Una anàlisi entre el país d'origen i el d'assentament*. Tesi doctoral Universitat Girona.

PASCUAL SAÜC, J. (1998). *Discursos d'etnicitat en l'escolarització i vers una segregació ètnica entre centres. Aparició, desplegament i efectes d'etnicitat en un context socio-escolar del Baix Llobregat sud* (Tesi doctoral, UAB, Departament de Sociologia, Facultat de Ciències polítiques i Sociologia)

----- (1993). *La immigració estrangera a Catalunya*. Fundació J. Bofill (Barcelona)

----- (1997). *Polítiques i discursos de la igualtat i de la diferència a l'escola: quins efectes d'etnicitat*. En: Àmbits de Polítiques i Sociologia, 4, primavera, 1997, pp. 6-10.

PASCUAL SAÜC, J.; DELGADO RUIZ, M.; BONAL, X.; CONABLE, B. (1997). *Igualtat educativa i diversitat cultural*. En: Àmbits de Polítiques i Sociologia, 4, primavera, 1997, pp. 6-12; 28-34.

PINEDA, L.; VACCARO, I. (1999). *Les cares del viatge. Una aproximació a la immigració estrangera de Rubí*. El Castell-Ecomuseu Urbà. Ajuntament de Rubí (Rubí)

PRÓCORRO, A. (1998). *Alguns elements de terminologia sobre migracions i presència associativa dels immigrants originals dels països en vies de desenvolupament a Catalunya*. Recerca per la Fundació Serveis de cultura popular (Barcelona).

PUJADAS, J.J. (coord.); PROVANSAL, D.; BARRUTI, M.; COMAS D'ARGEMIR, D. et al. (1984). *Etnicitat i nacionalisme a Catalunya*. Seminari d'Etnicitat de l'Institut català d'Antropologia (Memoria). Jaume Bofill (No publicat)

PUJOL, J. (1976). *La immigració, problema i esperança de Catalunya*. Editorial Nova Terra (Barcelona)

PUMARES, P. (1996). *La integración de los inmigrantes marroques. Familias marroques en la Comunidad de Madrid*. Autor; Fundación "La Caixa" (Barcelona)

RIBAS MATEOS, N. (1997). *La heterogeneidad de la integración: una aplicación a la inmigración extracomunitaria filipina, gambiana y marroquí en Cataluña: 1985-1996*. (Tesi doctoral Universitat Autònoma de Barcelona)

RICHMOND, A.H. (1988). *Immigration and ethnic conflict*. The Macmillan Press (Houndmills, London)

ROMANUCCI-ROSS, L. (1995). *Matrices of an Italian Identity*. En: ROMANUCCI-ROSS, L. (ed.); DE VOS, G.A. (ed.) (1995). *Ethnic identity creation, conflict, and accommodation*. Altamira Press (Walnut Creek, CA.), pp. 73-96.

ROMANUCCI-ROSS, L. (ed.); DE VOS, G.A. (ed.) (1995). *Ethnic identity creation, conflict, and accommodation*. Altamira Press (Walnut Creek, CA.)

ROQUE, M.-A. (dir.); MEDINA, F.X. (coord.); AUBARELL, G. (coord.); COLECTIVO IOÉ (ACTIS, W.; PEREDA, C.; DE PRADA, M.A.); INSTITUT CATALÀ D'ESTUDIS MEDITERRANIS (ICEM); TALLER DE ESTUDIOS INTERNACIONALES MEDITERRÁNEOS (TEIM, Universidad Autónoma de Madrid) [Pròleg: Tahar Ben Jelloun] (1994). *Marroquins a Catalunya*. Institut Català d'Estudis Mediterranis (Barcelona)

ROSS, M.H. (1995). *La cultura del conflicto. Las diferencias interculturales en la práctica de la violencia*. Ediciones Paidós (Barcelona).

RUMI, C. (2001). *Integración. Interculturalidad*. En: El País, 24 de maig de 2001, pp. 6-7/Catalunya.

RYAN, S. (1990). *Ethnic conflict and international relations*. Darmouth Publishing (Aldershot)

SALIBA, G. (2001). *Integración. Interculturalidad*. En: El País, 24 de maig de 2001, pp. 6-7/Catalunya.

----- (2001) *Integració*. En: Avui, 4 de març de 2001, p. 27.

SANTAMARIA, E. (1998). *La improbable interculturalitat de l'escola*. En: Revista catalana de Sociologia, juny, 1998, 6, pp. 95-100.

SEGURA LUCAS, J.A.; CONTRERAS CONESA, J. (2000). *La vivienda, uno de los cimientos de la integración social de los inmigrantes en las sociedades de acogida*. En: OFRIM/Suplementos, diciembre 2000, pp. 166-186.

SEMINARI (Barcelona, novembre de 1997) (1998). *Immigració, integració i llengua*. Comissió Obrera Nacional de Catalunya (Barcelona)

SIPI, R. (2000). *Las asociaciones de mujeres, agentes de integración social?* En: Papers, nº 60, 2000, pp. 355-364.

SMITH, A.D. (1993). *The ethnic sources of nationalism*. En: BROWN, M.E. (ed.) (1993). *Ethnic conflict and International security*. Princeton: Princeton University Press, 1993, pp. 27-41.

SOCPA, A. (1998). *Ethnicité et État postcolonial en Afrique*. En: Anthropologie et Sociétés, vol. 22, n° 1, 1998, pp. 183-194.

SOLÉ, C.; HERRERA, E. (1991). *Trabajadores extranjeros en Cataluña. ¿Integración o racismo?* CIS (Madrid); Siglo XXI de España Editores (Madrid)

SOLÉ, C. (2001). *Ciudadania multicultural i integració dels immigrants*. En: Perspectiva social (Institut Catòlic d'Estudis Socials de Barcelona), n° 45, pp. 69-84.

SOLÉ i AUBIA, M. (1998). *Una resposta global, integradora, participativa i innovadora. El Pla Interdepartamental d'Immigració*. En: Documents CIDOB, n° 67-68, desembre 98-gener 99, pp. 18-19.

SOW, P. (any?). *La esperanza de la solidaridad interétnica (o interpersonal) contra el engaño integracionista* (article no publicat disponible a Intercultura).

TAPINOS, G.T. (dir.) (1993). *Inmigración e integración en Europa*. Fundación Paulino Torras Domènech (Barcelona)

TINTORÉ, M.; MENCÍA, L. (2000). *Diversitat i educació intercultural als espais del MCEC*. Fundació Pere Tarrès; Fundació J. Bofill (Barcelona)

TORT CHAVARRÍA, F. (1994). *Sociopatología de la xenofobia y de los nacionalismos*. En: Papers, 43, 1994, pp. 139-147.

TRIVIÑO, F. (2003). *El reconeixement mutu per a la convivència (2003)*. Ponència presentada a la Jornada de debat i reflexió "Benvinguts! La integració de la immigració i la interculturalitat als Països Catalans" (Fundació Congrés de Cultura Catalana, Intercultura, Centre pel Diàleg Intercultural de Catalunya, 22 de març de 2003).

UBERO, R.; OLIVER, J.; GALLARDO, G.; SÁNCHEZ, A. (2000). *Los inmigrantes y sus dificultades para acceder a una vivienda. ¿Abrimos puertas a la integración?* En: Ofrim/Suplementos, diciembre 2000, pp. 11-28.

UCHENDU (1995). *The dilemma of Ethnicity and Polity primacy in Black Africa*. En: ROMANUCCI-ROSS, L. (ed.); DE VOS, G.A. (ed.) (1995). Ethnic identity creation, conflict, and accommodation. Altamira Press (Walnut Creek, CA.), pp. 125-135.

WOODWARD, K. (ed.) (1997). *Identity and difference*. Sage; The Open University (London, etc.)

YOUNG, C. (2001). *Nationalism and ethnic conflict in Africa*. En: GUIBERNAU, M. (ed.); HUTCHINSON, J. (ed.) (2001). Understanding nationalism. Polity (Cambridge), pp. 164-181.

DOCUMENTS OFICIALS

AJUNTAMENT DE MATARÓ (2001). *Pla Municipal per a la nova Ciutadania de Mataró*, maig de 2001 (Mataró)

2) AJUNTAMENT DE MANRESA (any?), *Ciutadania. El Pla integral d'immigració* (Manresa)

3) ASSOCIACIÓ CATALANA DE MUNICIPIS (ACM); FEDERACIÓ DE MUNICIPIS DE CATALUNYA (FMC) (1995). *Les Administracions locals davant el fet migratori* (Documents aprovats en la reunió de la Comissió Mixta ACM-FMC [Manlleu, 21-3-1995])

4) EL PROGRAMA GLOBAL DE REGULACIÓN Y COORDINACIÓN DE LA EXTRANJERÍA Y LA INMIGRACIÓN EN ESPAÑA (Programa GRECO) (<http://www.mir.es/dgei/>)

5) FEDERACIÓN ESPAÑOLA DE MUNICIPIOS Y PROVINCIAS (Departamento de Estudios y Programas) (1995). *Los Municipios y la integración social de los inmigrantes: análisis y propuestas de actuación*.

6) GENERALITAT DE CATALUNYA (2001). *Pla interdepartamental d'immigració 2001-2004*. Generalitat de Catalunya (Departament de Presidència, Secretaria per a la Immigració (Barcelona)

7) MINISTERIO DE ASUNTOS SOCIALES (Dirección General de Migraciones) (1995). *Plan para la integración social de los inmigrantes*. Ministerio de asuntos sociales (Madrid)

**LLISTA DE LES PERSONES ENTREVISTADES I ELS PARTICIPANTS A
L'AULA DE DIÀLEG INTERCULTURAL**
(Per ordre alfabètic dels cognoms)

Xavier ALONSO
Jesús ARTIOLA
Joaquín BELTRAN
Jean-Bosco BOTSHO
Rafa CRESPO
Marc DUEÑAS
Saloua EL GHARBI
Miquel Àngel ESSOMBA
Sean GOLDEN
Xia HANG
Dolores JULIANO
Saoka KINGOLO
Aurora MAZARIEGOS
Agustí NICOLAU
Rokhsana QUAMPER
Lluís RECOLONS
Montse ROIG
Adela ROS
Dionilda SEGARRA
Onno SEROO
Elisabet URIBE